

Václav Kural, Zdeněk Radvanovský a kol.

„SUDETY“
POD HÁKOVÝM
KŘÍŽEM

albis international
Ústí nad Labem 2002

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Josef Bartoš, Jaroslav Hofmann, Květoslava Kocourková, Ludomír Kocourek, Václav Kural)

IV.1. Hospodářství sudetské župy pod tlakem prohrávané války (J. Hoffman)

V kapitole věnované asimilačnímu procesu začleňování ekonomiky sudetské župy do hospodářství vznikající Velkoněmecké říše v letech 1938–1939 bylo několikrát zdůrazněno, že už samo propuknutí války se stalo i v hospodářském životě sudetské župy zásadním mezníkem. Ve vlastním průběhu válečného konfliktu to pak byly klíčové události na frontách, jejichž důsledky rozhodujícím způsobem ovlivnily, případně zcela změnily též hospodářské poměry v zázemí, přirozeně včetně situace na území sudetské župy. Bylo tomu tak vedle samého vpádu do Polska a jeho rychlé porážky především v případě bleskového vítězství nad Francií v květnu a červnu 1940, vítězného postupu nacistických armád do nitra SSSR v první etapě válečného střetu obou mocností, dále naopak v případě důsledků vojenského neúspěchu u Stalingradu v zimním údobí 1942–1943. Totální charakter války probíhal též ve znamení totální hospodářské mobilizace vyhlášené říšským ministrem pro zbrojní výrobu Albertem Speerem na jaře 1943, v průběhu dalších měsíců tohoto roku a během první poloviny roku následujícího patřičně stupňované a kulminující posléze, zejména po otevření druhé fronty v Normandii počátkem června 1944.

Zamysleme se tedy nad konkrétním dopadem těchto stěžejních událostí a zároveň mezníků v dějinách druhé světové války, jakož i nad vlivem válečných akcí jako celku, na hospodářské dění v sudetské župě. Pokusme se o vzhledem k současnému stavu výzkumu na tomto zatím stále ještě badatelsky nepřilíh „zoraném poli“ alespoň o částečnou rekonstrukci obrazu, který pohled na tehdejší hospodářskou situaci v podstatné části po „Mnichovu“ odtrženého území českých zemí skýtal.

Již v kapitole III.1. bylo mj. uvedeno, že už v první etapě druhé světové války byl sudetoněmecký export postaven před nemalé problémy. Na jedné straně sice nacistická státní centra nadále kladla značný důraz na co nejvydatnější doplňování státní pokladny zvláště tolik potřebnými devizami, na druhé straně však již vzpomenuuté vládní nařízení o válečném hospodářství stanovilo, že prvořadým hospodářským úkolem je krýt potřeby armády a dále pak zajistit zásobování

IV. 3. *Postavení cizích pracovních sil* (K. Kocourková)

Zahraniční dělníci

Po likvidaci nezaměstnanosti a využití župních rezerv trval tedy až do konce války absolutní nedostatek pracovních sil. Firmy se tudíž musely orientovat na jiné než domácí zdroje.

Zdánlivě nevyčerpatelným rezervoárem pracovních sil se staly okupované země. V podnicích vyrábějících pro válečné účely měli v mnoha případech cizinci procentuálně vyšší převahu nad německými dělníky. Např. v továrně na výbušniny ve Rtyni nad Bílinou pracovalo v roce 1943 okolo 60 % cizinců - válečných zajatců, totálně nasazených dělníků a vězňů koncentračních táborů, v chemických závodech Hermann Göring Werke v Záluží bylo už v roce 1941 zaměstnáno 48 % Němců a 52 % cizinců.¹⁰⁵ Jen v oblasti mostecké hnědouhelné pánve bylo zaměstnáno na 50 000 cizinců, válečných zajatců a zahraničních dělníků a 70 000 českých horníků a dělníků.

Do sudetské župy přicházeli z počátku dobrovolně, zlákáni vyššími výdělky a slibovanými výhodami, dělníci ze spřátelených a okupovaných zemí - Itálie, Bulharska, Rumunska, Slovenska, Jugoslávie, Belgie, Francie, Protektorátu Čechy a Morava a z dalších evropských států. Hlavním zdrojem pracovních sil se však stalo Polsko a okupovaná území Sovětského svazu, odkud do župy proudily transporty nedobrovolných polských, ukrajinských a ruských dělníků a dělnic. Například v únoru a březnu 1942 přijelo do župy 1 200 zemědělských dělníků z Generálního gouvernementu, v březnu dorazil transport několika tisíc civilních dělníků a zajatců z okolí Minsku, v květnu bylo dopraveno do „Sudet“ 2 500 zajatců, 5 500 ruských dělníků a 1 200 dělníků z Haliče.¹⁰⁶ Jak se však fronta blížila zpět k německým hranicím, vysychaly i tyto zdroje pracovních sil pro volných zhruba 70 000 pracovních míst. Největší počet zahraničních dělníků byl soustředěn do průmyslových oblastí, na Mostecko, Sokolovsko, Ostravsko. Na práce v zemědělských oblastech byli nasazeni především Poláci, na nejtěžší práce v dolech, hutích a průmyslových

¹⁰⁵ MAINUŠ, *NASAZENÍ*, 21.

¹⁰⁶ SOA Litoměřice, ŽV NSDAP, i. č. 11, zprávy o přísunu pracovních sil Zemského úřadu pracovních sil v Liberci.

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

závodech tzv. ostarbeitři - Rusové a Ukrajinci z obsazených území Sovětského svazu.¹⁰⁷

Německými úřady byli za zahraniční dělníky považováni dělníci neněmeckých národností, získaní pro práci v říši buď v dobrovolném náboru, kdy pracovali na podkladě pracovních smluv, jako např. Italové, Francouzi, Maďaři, Slováci nebo byli na práci nuceně nasazeni pracovními úřady ve svých mateřských zemích. Postupem času však přibývalo příslušníků druhé skupiny, nedobrovolně nasazených Čechů z protektorátu, Francouzů, Belgičanů a členů dalších evropských národů. Násilně byly na práci do Německa deportovány celé rodiny včetně dětí z Polska a Sovětského svazu. Od prvního dne pobytu je doprovázela rasová a národnostní diskriminace. Civilní osoby, nasazené na práci v říši, byly rozděleny do čtyř skupin:

1. Pracovní síly polské národnosti z Generálního gouvernementu včetně kraje Lvov (Lemberg);

2. Zahraniční pracovníci z obsazených území na západu a severu říše. Osoby započítávané do této skupiny se dále dělily na dvě skupiny. Do první patřily pracovní síly germánského původu s holandskou, dánskou a norskou státní příslušností a s vlámskou národností. Do druhé byli zařazeni Belgičané, Francouzi ze severní Francie, Poláci, Češi, Jugoslávci, Slováci a Italové získaní v náboru na práci v říši;

3. Pracovní síly z obsazeného území Ruska. Jednalo se o osoby ze „starosovětskoruské“ oblasti, s výjimkou pobaltských států;

4. Pracovní síly z pobaltských zemí a pracovní síly nepolské národnosti z Generálního gouvernementu a východních oblastí. Do této skupiny patřili dělníci a dělnice z pobaltských států. Za nepolské národnosti z Generálního gouvernementu a přičleněných oblastí byli považováni Ukrajinci, Bělorusové a Rusové. Odděleně byli vypočítáváni Kašubové, Mazurové a Šlonzáci.¹⁰⁸

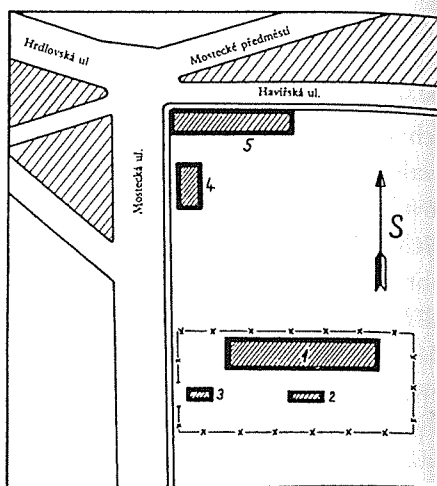
¹⁰⁷ O pracovním nasazení KONEČNÝ, *PRACOVNÍ NASAZENÍ*; GROBELNÝ, A., *Obyvatelstvo a cizí pracovní síly v průmyslové oblasti severozápadních Čech 1938 - 1945*. In: Zpravodaj Slezského ústavu Opava, březen - duben, 1985, s. 1 - 4; KOCOURKOVÁ, K., *Zahraníční dělníci v oblasti vládního prezidenta v Ústí nad Labem*, HOP, 4, Ústí n. L. 1998, s. 31 - 58.

¹⁰⁸ Přísně důvěrný oběžník libereckého gestapa č. 1/42 z 6. 5. 1942, SOkA Teplice, Policijní prezident Teplice-Šanov, i. č. 97, kart. 21.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Od tohoto dělení se odvíjel detailně vypracovaný systém diskriminace jednotlivých národností, který se projevoval ve způsobu získání na práci, tj. deportací nebo naverbováním, v možnostech ubytování, ve stravování, v pracovním zařazení, ve výši mzdy, v kvalitě zdravotní péče, ve způsobu trestání za pracovní přestupky, v možnostech odpočinku až po nošení potupného označení a střežení strážnými v táborech za ostatními dráty. Během války byl zaveden komplikovaný systém v rámci přidělového hospodářství, privilegující nebo diskriminující jednotlivé národnosti ve výši přidělů potravin a věcí denní potřeby. Mezi postavením nuceně nasazených dělníků ze zemí západní Evropy a spojeneckých zemí a postavením do říše na práci zavlčených Poláků a národů bývalého Sovětského svazu panoval propastný rozdíl.

Naložení do dobytčích vagonů a střežení ozbrojenou stráží byli do říše deportováni tzv. ostarbeitři, Poláci a občané bývalého Sovětského svazu. Po překročení německých hranic museli projít nejdříve dezinfekčními tábory (Entseuchungslager) a poté byli odvezeni do tzv. rozřídovacích táborů (Durchgangslager), odkud byli rozvázeni již přímo do míst svého pracovního nasazení v rámci příslušného pracovního úřadu.¹⁰⁹ Pro západní část „Sudet“ byl rozřídovací tábor umístěn v bývalé prádelně v místní části Kyjice (Kaitz) města Jirkov u Chomutova. Pro východní část „Sudet“ se rozřídovací tábor pro východní dělníky nacházel v Branících (Branitz) v okrese Krnov.¹¹⁰ Na přání pracovního úřadu v Chomutově se měl začít na jaře 1942 budovat

- 1 — budova internačního tábora
- 2 — záchody
- 3 — strážní domek
- 4,5 — skladiště firmy Westernmann

Pracovní tábor firmy Westernmann v Duchcově

¹⁰⁹ KOCOURKOVÁ, *ZAHRANIČNÍ DĚLNÍCI*, 36.

¹¹⁰ Branice je místní část obce Úvalno (Lobenstein), polit. okres Krnov, Statistický lexicon obcí v zemi Moravskoslezské, Praha 1935.

další rozřídovací tábor se značnou kapacitou v bývalém cukrovaru v Mostě.¹¹¹ Odtud byli lidé rozesíláni již přímo k jednotlivým firmám.

Velké firmy si zřizovaly vlastní firemní tábory, v nichž bydleli především Poláci a východní dělníci. Svým režimem se tábory pro východní dělníky mnoho nelišily od zajateckých táborů. Zahraniční dělníci ostatních národností měli povoleno ubytování i v soukromí v podnájmu u německých rodin. Z politicko-bezpečnostních důvodů a i pro stále větší nedostatek bytů byla snaha tuto možnost omezit a dosáhnout bezvýhradného ubytování všech v pracovních táborech, kde by byli izolováni od německého obyvatelstva a pod stálým dozorem.¹¹² Kvalitou ubytování, stravování a zacházení se od sebe pracovní tábory silně lišily. Záleželo na firmě, jak kvalitní stravování a ubytování byla ochotna poskytnout. Nejhorší podmínky panovaly po celé župě v táborech pro východní dělníky.

Od podzimu 1941 přijížděly do „Sudet“ jejich transporty¹¹³ z obsazených území Sovětského svazu jako nejlevnější avšak „rasově a politicky“ nežádoucí pracovní síla. Počátkem dubna 1942 dorazily z Generálního komisariátu Minsk první „RU-Transporte“ (Rückkehr unerwünscht - návrat nežádoucí) civilních ruských dělníků do obvodu vládního prezidenta v Ústí nad Labem. Tábory pro východní dělníky byly pak rozsety po celé sudetské župě. V okolí Jablonného nad Nisou bylo vybudováno 22 táborů s 500 východními dělníky, v ústeckém okrese 16 táborů s 556 ostarbeitry, tábory pro více než sto dělníků byly v Moravské Třebové, Rýmařově, Chabařovicích, Rychnově, Svitavách, Novém Bohumíně, Opavě, Božím Lese u Poštorné a v mnoha dalších obcích.¹¹⁴ Zvláštní tábory byly postaveny pro ruské a ukrajinské ženy a dívky např. V Ústí nad Labem, Jabloneckých Pasekách, Bernsdorfu pod Smrkem, Svitavách, Fryštátě.¹¹⁵

¹¹¹ SOKa Most, AM Most, i. č. 5 113, situační zpráva z 13. 2. 1942. O jeho dokončení není zpráva.

¹¹² Nařízení hlavního říšského bezpečnostního úřadu z 13. 7. 1944 výrazně omezovalo možnost privátního ubytování. SOKa Teplice, Policejní prezident Teplice-Šanov, i. č. 99.

¹¹³ Blíže např. KONEČNÝ, Z. - MAINUŠ, F., *Sovětské civilní občane na nucených pracích v okupovaném Československu 1941 - 1945*. Sborník Matice moravské, s. 194, 129 - 157; KONEČNÝ, *PRACOVNÍ NUSAŽENÍ*, 61 - 79; KOCOURKOVÁ, *ZAHRANIČNÍ DĚLNÍCI*, 43 - 48.

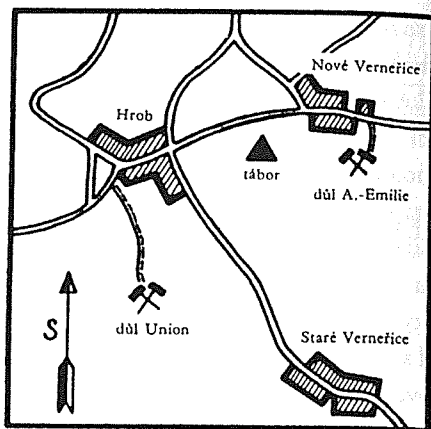
¹¹⁴ BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *Tábory utrpení a smrti*. Praha 1969, s. 229 - 249.

¹¹⁵ Tamtéž, 236 - 240.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Velké firmy měly vlastní pracovní tábory jako např. mostecká hnědouhelná společnost SUBAG nebo chemické závody Hydriawerke v Záluží u Mostu. Bez ohledu na svou předchozí kvalifikaci byli ženy i muži nasazováni na práci v textilním, chemickém, keramickém a sklářském průmyslu, muži pracovali v kamenouhelných dolech, při těžbě kaolinu a křemičitých písků, v hutích a ocelárnách. Byli používáni na práce v lese, pracovali na německých stanicích.

Jako levná pracovní síla byli východní dělníci pro firmy žádanou pracovní silou. Zároveň ale byli bráni jako hrozba a ohrožení říšských zájmů. Byli proto drženi v naprosté izolaci od civilního obyvatelstva a od ostatních totálně nasazených dělníků na pracovištích a ve střežených táborech. Za tábory východních dělníků sloužily jakékoliv uzavíratelné prostory, dřevěné baráky, bývalé hostince, sklady a bývalé dílny. Tábory byly obehnané ostnatým drátem a nelišily se od táborů pro válečné zajatce. Kvalita stravování a ubytování byla rozdílná; i podle velice mírných měřítek nacistických úřadů bylo na 40 % táborů po hygienické stránce nevyhovujících a nevhodných pro bydlení. V nevětraných, nevytopených místnostech bez světla žili pohromadě zdraví, nemocní, muži, ženy a děti. Strážní službu vykonávali v táborech příslušníci policie, později civilní občané, členové NSDAP. Obojí stejně bezcitně a krutě. Dělníci nesměli bez povolení velitele tábor opustit, vycházky byly povolovány výjimečně a pouze po skupinách s dozorem. Nesměli používat dopravní prostředky, navštěvovat kulturní podniky. Trpěli hladem, přesně stanovené dávky potravin byly nedostatečné, přiděly masa byly kryty dodávkami z nucených porážek a koňským masem, tuk byl nahrazován margarinem, do chleba byl přimícháván šrot. Při nedostatcích v zásobování byly vždy v prvé řadě kráceny

Pracovní tábor č. 41 pro chemické závody v Záluží u Mostu stavěli nacisté od r. 1943 na severozápadním okraji osady **Nové Verneřice**. Většinu jeho osazenstva tvořili Češi, byli zde však i Italové, Slovinci, Francouzi aj. Celkem prošlo táborem na 1200 osob, průměrné obsazení bylo 600 lidí. Ke konci války se všichni jeho příslušníci rozprchli.

*Pracovní tábor č. 41 Nové Verneřice
pro chemické závody v Záluží u Mostu*

příděly „ostarbeitrüm“ a válečným zajatcům. Lépe se neměli ani východní dělníci pracující u německých sedláků od rána do noci někdy s ještě nižšími příděly potravin.

Bez možnosti výměny oděvu a prádla chodili východní dělníci v roztrhaných šatech, v zimě nedostatečně oblečení, po celý rok bosi v dřevácích. Byli odkázáni na zbytky ze sbírek oděvů sociální péče. Obzvláště přísně, pod pokutou 150 marek nebo třídenního vězení, bylo stíháno nenošení označení „OST“ na hrudi.

Mzda vyplácená východním dělníkům se pohybovala v nejnižších tarifních pásmech. Např. týdenní mzda pomocného dělníka v duchcovské ocelárně firmy Klepsch a Porsch činila 6 – 7 RM, dívky a ženy pracující jako pomocné síly v kuchyni měly dostávat za 60ti hodinový pracovní týden ve vládních obvodech Ústí nad Labem a Cheb a v městech Opava, Moravský Šternberk a Krnov podle věku mzdu od 4,50 do 13,50 RM a ve vládním obvodu Opava od 1,50 do 12,50 RM.¹¹⁶ Měsíční mzda v lednu 1944 v elektrorozvodných závodech v Děčíně pro nasazené dělníky dosahovala 100 až 200 RM, zatímco výplaty německých zaměstnanců se pohybovaly mezi 134 až 414 RM.¹¹⁷ Nadto byli východní dělníci šizeni, nebyly jim započítávány odpracované hodiny, jako např. u firmy Hübscher v Pozorce u Teplíc.¹¹⁸ Zhruba od roku 1943 se poměry, v nichž žili východní dělníci, zlepšily. Nacisty ale ke zmírnění nevedly žádné humánní důvody. Přísun dalších pracovních sil tak, jak se fronta vracela k německým hranicím, se ztenčoval a to vedlo k nutnosti racionálněji východní dělníky využívat, nutit je k vyšším pracovním výkonům slibováním vyšších finančních odměn a zvláštních přidělů potravin. Dostali větší volnost pohybu v místě svého pracovního nasazení, právo na lékařské ošetření a léčení v nemocnici, z táborů byl odstraněn ostnatý drát. Pro ukrajinské dělníky se konaly pravoslavné bohoslužby v Mostě, Liberci a Litoměřicích. V hotelu

¹¹⁶ SOKA Teplice, Pracovní úřad Teplice, i. č. 19, oběžník prezidenta župního pracovního úřadu v Liberci z 30. října 1943.

¹¹⁷ SOA Litoměřice, Severočeská elektrárna Děčín, i. č. 150, kart. 71, kniha výplat zaměstnanců 1944 – 1945. V průměru jsou však započítány i mzdy 6-ti francouzských a italských dělníků.

¹¹⁸ Dělníkům bylo zapláceno až o 100 hodin měsíčně méně. Povolaná kontrola po jejich stížnostech zjistila „nesrovnalosti“ v proplácení odpracovaných hodin u všech 192 východních dělníků. SOKA Teplice, Okresní četnické oddělení Pozorka, zpráva u 5. 1. 1945, i. č. 41, kart. 2.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Gambrinus v Ústí nad Labem se pro ně konala propagandisticky zaměřená shromáždění.

Špatná výživa, těžká práce a nedostatečná hygiena vedla ke vzniku těžkých chorob, infekčních onemocnění a TBC. Nemocní, u nichž bylo možné předpokládat brzké uzdravení, byli léčeni v nemocničních barácích v Chomutově, Jablonném nad Nisou a Moravské Třebové. Nemocní tuberkulózou byli soustředováni do sběrných táborů na území Generálního gouvernementu. Nevléčitelně nemocní nebyli posíláni zpět do vlasti z obav, že líčením pracovních poměrů v Německu ještě více ztíží tamní nábor pracovních sil. Těžce nemocní zůstávali až do svého absolutního vyčerpání na pracovištích a poté měli být přesunuti do zvláštního, patrně likvidačního tábora.¹¹⁹ Do tábora, tzv. porodnice v Dětrichově na Moravě, byly sváženy těhotné polské, ukrajinské a ruské ženy, které zde rodily.¹²⁰

O nelidském zacházení s východními dělníky existují příklady ze všech částí župy. Lépe na tom nebyla ani druhá nejpočetnější skupina totálně nasazených zahraničních pracovních sil – polských dělníků a dělnic.¹²¹ Od podzimu 1939 přijížděly do říše transporty polských mužů, žen a dětí. Bez ohledu na svou kvalifikaci byli přidělováni především jako zemědělství dělníci, kočí a děvečky na německé statky, kde představovali vzhledem k nízké mzdě pro majitele nejlevnější pracovní sílu. Poláci pracovali na melioračních pracích, v cukrovarech, při stavbách a opravách silnic a v dolech. V roce 1940 jejich počet vzrostl o propuštěné polské válečné zajatce, kteří po propuštění byli zařazeni do civilního pracovního poměru a museli zůstat v říši. Kvalitou stravování a ubytování na tom nebyli lépe než východní dělníci. Na statcích k ubytování sloužily stáje, stodoly a kůlny. Výjimečně porušovali sedláci zákaz a jedli s nimi u jednoho stolu. S odíváním měli obdobné problémy, většinou ani neměli možnost nechat si posílat oblečení z domova a na šatenky s body na nákup textilu neměli nárok. Neměli nárok ani na finanční přídavky a podpory,

¹¹⁹ KONEČNÝ, *PRACOVNÍ NASAZENÍ*, 72. Tábor měl být podřízen říšskému vůdci SS, o jeho umístění není zpráva.

¹²⁰ BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBORY*, 238.

¹²¹ Blíže o pracovním nasazení Poláků např. MAINUŠ, F., *Pracovní nasazení Poláků v okupovaném pohraničí Československa za 2. světové války*, Slezský sborník, 1963, č. 3, s. 378 - 394, KONEČNÝ, Z. - MAINUŠ, F., *Poláci na československém území za války a jejich odpor proti fašismu*. In: Slezský sborník, 1964, č. 3, s. 322 - 340.

pravidelně pobírali nejnižší možnou mzdu. Přesto řada Poláků podporovala finančně své rodiny v Polsku. Jako pro „ostarbeitry“ platil pro ně přísný zákaz návštěvy divadel a kin, hostinců, kadeřníků, holičů, lázní a užívání jakýchkoliv dopravních prostředků. Pro věřící Poláky byl bolestný zákaz návštěvy bohoslužeb. Hlídáno a trestně stíháno bylo nenošení označení „P“ na oděvu. Na každém kroku byli Poláci a „ostarbeitři“ hlídáni a sledováni, zda se tajně neschází. Byli obviňováni z lenosti, svévolného opouštění pracoviště, odporu k práci. V zemědělství museli pracovat 12 - 14 hodin denně včetně nedělí a tak přerazení do průmyslové výroby se stálo, byť dlouhou pracovní dobou se mnohým jevilo jako vysvobození od otrocké dřiny.

Disciplinární přestupky „ostarbeitrů“ a Poláků byly tvrdě trestány. Za porušení táborového řádu byli trestáni odnětím teplé stravy, táborovým vězením a dalšími tresty po skončení pracovní doby. Za těžké disciplinární přestupky - vzpouru, sabotáž, kriminální činy nebo styk s německými ženami byli vyšetřováni gestapem a krutě potrestáni. Pro výkon trestu do šesti měsíců byly od ledna 1942 určeny tzv. kmenové tábory jako zvláštní oddělení věznic v Chebu a Opavě. Vyšší tresty si odpýkávali ve zvláštním pracovním táboru č. 29 v Záluží u Mostu. Obdobný tábor pro starší chlapce všech národností existoval v Rýnovicích na Jablonecku. Od roku 1943 byli Poláci s vyšším trestem (nad 3 roky) odvázeni do tábora v Rawicz a ženy do Fordonu u Bydhoště. Za útěk z místa svého pracovního nasazení byli Poláci a východní dělníci také vězněni v terezínské Malé pevnosti a odtud posíláni do koncentračních táborů Gross-Rosen, Flossenbürg a Mauthausen.¹²² Nejvyšší trest jim hrozil za jakýkoliv kontakt s německými ženami. Například v lednu 1943 byl ve Štěrbcích na Bílinsku za údajné znásilnění dcery místního sedláka veřejně na násvi popraven devatenáctiletý polský zemědělský dělník.¹²³ Vykorišťování, okrádání, šikanování a biti si marně stěžovali. Jediným východiskem z netěsných poměrů se zdál útěk - „svévolné opuštění pracoviště“. Pátrací oběžníky libereckého gestapa obsahují dlouhé sloupce jmen „ostarbeitrů“ a polských dělníků, kteří se s malou šancí na úspěch vydali na cestu k domovu.

¹²² JOZA, J., *Národnostní struktura vězňů Malé pevnosti Terežín v letech 1940 - 1945*. In: Terežínské listy, 16, 1988, 1 - 17.

¹²³ Na popravu byli hnáni Poláci z širokého okolí. SOkA Teplice, MNV Ledvice, kronika obce, nestr.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Pouze zřídka se jim podařilo navázat kontakt s ilegálními česko-německými skupinami orientovanými na pomoc totálně nasazeným dělníkům a válečným zajatcům. Bez znalosti řeči, peněz, potravin neměli v nepřátelském propagandisticky zpracovaném prostředí naději na úspěch. Zima a hlad je vyháněly v zimních měsících z lesů k lidským obydlím a zde se stávali snadnou kořistí četnických hlídek i místních obyvatel. Jen za leden 1944 bylo v obvodu kriminální policie v Liberci dopadeno 144 uprchlých zahraničních dělníků, většinou východních.

Životní úroveň zahraničních dělníků ze západoevropských zemí, protektorátu, Slovenska a dalších zemí byla nesporně vyšší. Ale ani oni nebyli ušetřeni vyčerpávající těžké práce, dlouhé pracovní doby, špatného stravování, ubytování, šikanování a sledování. Na práci v říši zpočátku v dobrovolném náboru za vyššími výdělky přijížděli francouzští dělníci. Byli zaměstnání především jako specialisté v průmyslových podnicích, sklárnách, elektrotechnických a chemických závodech. V několika vydáních vyšel pro ně francouzsko-německý slovníček a konverzační příručka „Je parle allemand!“¹²⁴ Měli větší volnost, mohli navštěvovat divadla nebo kina. Německými obyvateli nebylo na ně hleděno s takovým despektem a nadřazeností jako na Poláky a Rusy. Byli ubytováni buď ve výhradně francouzských firemních táborech nebo společně s belgickými, italskými, jihoslovanskými nebo slovenskými dělníky.

Pro špatnou pracovní morálku a vysokou nemocnost nebyli u zaměstnanců oblíbeni italscí dělníci. Těžko snášeli studené středoevropské počasí, nezvyklou stravu a těžkou práci v dolech a průmyslových podnicích. Podobně jako Francouzi se snažili co nejdříve ukončit zde svůj pracovní poměr, využít nemoci nebo dovolené k trvalému návratu do vlasti. Podle nařízení ministra práce jim v roce 1941 byla vyplácena věrnostní prémie ve výši dvoutýdenního platu, jestliže se v novém roce vrátí na své místo v říši.

Na sezónní práce v zemědělství se nechávali najímat Slováci. Bulharští dělníci pracovali jak v zemědělství, tak v dolech. Také oni se po první zkušenosti s prací v Německu neradi vraceli z dovolených zpět. V roce 1942 hlásil prezident Zemského pracovního úřadu v Liberci, že ze 650 Bulharů, kteří odjeli v červnu na dovolenou, se vrátilo zpět 100 a ze srpnových 992 dovolenců

¹²⁴ EULER-ROLLE, M., *Je parle Allemand! Ich spreche deutsch!* Der wichtigste Wortschatz für die in Deutschland beschäftigten französisch sprechenden Arbeitskräfte in Landwirtschaft, Industrie und Hauswirtschaft, Deutsche Verlagsgesellschaft Berlin, 4. vyd.

se vrátilo pouhých 87 osob. Představu o mezinárodním složení osazenstev závodů dává výstavba chemických závodů Hermann Göring Werke v Záluží u Mostu, na kterém se podílely snad všechny evropské národnosti.¹²⁵

Specifickou otázkou byl problém zaměstnání českých dělníků z protektorátu v župě.¹²⁶ Po politické stránce to bylo naprosto nežádoucí, neboť od přičlenění k říši usilovali nacisté o vysídlení nebo alespoň o radikální snížení zdejšího usedlého českého obyvatelstva a neměli zájem o posílení českého vlivu v župě příchodem dalších Čechů. Na straně druhé nedostatek kvalifikovaných pracovních sil nutil firmy využívat totálně nasazených z protektorátu. Do srpna 1940 přišlo za prací do „Sudet“ více než 10 000 protektorátních příslušníků. Pro krátkou vzdálenost od domova měli čeští totálně nasazení dělníci zájem zde pracovat. Přes nepřítel nacistických úřadů tu k 1. dubnu 1944 bylo zaměstnáno 84 351 protektorátních státních příslušníků a 18 000 jich již dojíždělo z protektorátu. Jejich jedinou snahou bylo přežít, uniknout z míst svého nuceného pobytu domů.¹²⁷ A to i přesto, že formálně po pracovních právních stránce nebyli považováni za zahraniční dělníky, ale za německé státní příslušníky.¹²⁸

Až do konce války se nacistické bezpečnostní složky obávaly zhoubného působení a vlivu tisíců zahraničních dělníků na obyvatele v říši. Obavy z možného povstání zhruba 300 000 totálně nasazených dělníků se koncem války zdály reálné i K. Henleinovi.¹²⁹ Výzva generála Eisenhowera, aby totálně nasazení sabotovali a škodili německé výrobě, vzbuzovala obavy.¹³⁰

¹²⁵ MARKVART, J., *K dějinám chemických závodů v Záluží (1939 - 1945)*. In: Věstník OA Most 1977, s. 59 - 97; též, *Příspěvek k dějinám chemických závodů SČSP (1939 - 1945)*. In: Krušnohorský sborník, VII, 1968, s. 105 - 126.

¹²⁶ MAINUŠ, *TOTÁLNÍ NASAZENÍ*, Protektorátním dělníkům bylo zakázáno se v župě trvale usadit, snahou bylo je soustředit v táborech a tak je dostat pod trvalou kontrolu, k pracovnímu nasazení také BRANDES, D., *Češi pod německým protektorátem*. Praha, 1999, s. 367 an.

¹²⁷ MERTOVA, K., *K poměrům válečných zajatců a totálně nasazených na šachtách v oblasti Ervěnic a okolních obcí v letech 1944 - 1945*. In: Věstník OA Most 1980 - 1985, Most 1987, s. 53.

¹²⁸ SOKA Teplice, Pracovní úřad Teplice, i. č. 3, kart.1, výnos 971/43 generálního zmocněnce pro pracovní nasazení F. Seuckcla z 21. 7. 1943.

¹²⁹ TESAŘ, J., *Dokumenty ke vztlahu mezi SNP a českými zeměmi* (dokument č.3), HaV, 1963, č. 2, s. 114 - 164.

¹³⁰ SOKA Teplice, Okresní četnické oddělení Pozorka, výtah z výzvy gen. Eisenhowera dávaný na vědomí četnickým stanicím, i. č. 16, kart. 1.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Protiněmecké nálady, odpor vůči režimu se projevovaly v masovém měřítku. Bouřili se jednotlivci, simulováním nemoci, zpomalováním práce, úteků z pracoviště dávali najevo svůj odpor vůči režimu. Za pouhé podezření ze sabotáže nebo organizování vzpoury hrozil jednotlivci trest smrti. Popraveni byli např. organizátoři vzpoury ukrajinských a ruských civilních dělníků v Kyjicích na Chomutovsku, která vypukla pro malé přiděly chleba.¹³¹ Vliv na pracovní morálku všech měly události na frontě. S porážkami wehrmachtu na frontách rostlo sebevědomí a naděje na konec otrocké dřiny. Snaha nacistů totálně nasazené dělníky zcela izolovat se nezdařila. Po celou dobu války pomáhali čeští dělníci potravinovými balíčky polským a ruským dělníkům, ilegální antifašistické skupiny jim pomáhaly při úteku.¹³²

Váleční zajatci

a) Pracovní nasazení válečných zajatců

Nacistický systém nucené práce využíval také válečné zajatce všech národností, tak jak zpočátku pokračovala úspěšná německá ofenzíva na západě a východě Evropy. Jako první v počtu 1 milionu mužů přišli do říše polští váleční zajatci. V roce 1940 měly pracovní úřady v sudetské župě k dispozici 36 700 válečných zajatců, z nichž 17 000 pracovalo ve stavebnictví, 10 000 v zemědělství, 6 000 v hornictví a 3 000 v lesním hospodářství.¹³³ Pro rok 1941 počítalo říšské ministerstvo vnitra s nasazením 100 000 zajatců na práce v jihovýchodní části říše. Na území vojenských okruhů, do kterých spadlo území Sudet, mělo přijít do IV. vojenského okruhu 3 500 zajatců a do VIII. vojenského okruhu 1 000 zajatců.

V září 1941 stoupl celkový počet zajatců v župě na 41 300 osob.¹³⁴ V roce 1944 bylo jen v obvodu liberecké bezpečnostní policie (Sicherheitspolizei - SIPO)

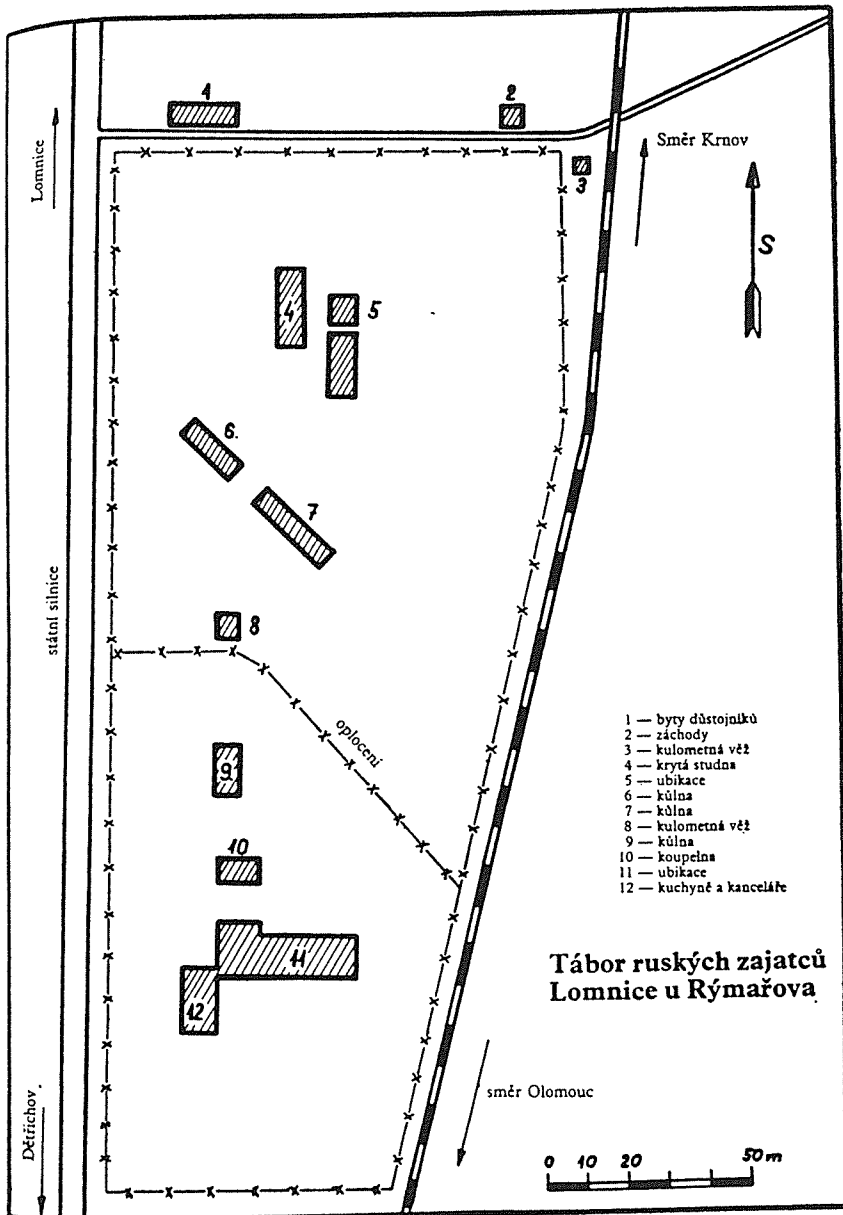
¹³¹ BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBORY*, 220. Vzpoura vypukla 7. 9. 1942.

¹³² Např. KOCOUREK, *ODBOJ*, 59 - 97.

¹³³ HOFFMAN, *K EKONOMICKÝM*, 71.

¹³⁴ FALTYS, *POSTAVENÍ*, 417. A. Faltys udává pro rok 1943 celkový počet zajatců číslem 3861; J. Hoffman ve výše citované práci uvádí na základě archivních pramenů podstatně vyšší počty na práci zde nasazených zajatců.

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

**Tábor ruských zajatců
Lomnice u Rýmařova**

Tábor ruských válečných zajatců, Lomnice u Rýmařova

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

nasazeno 48 406 válečných zajatců, z toho 17 685 Rusů, 14 522 Francouzů, 6 023 Britů, 6 836 Italů, 1 351 Srbů, 470 Belgičanů a 579 příslušníků ostatních národností.¹³⁵

Zcela bezprávné postavení válečných zajatců, především sovětských, dávalo firmám možnost jejich maximálního využití za minimálních finančních nákladů na platy, ubytování nebo stravu. Bez ohledu na ustanovení ženevské konvence byli zajatci přidělováni na práci ve válečném průmyslu, do práce byli nuceni i důstojníci, kteří neměli dle této konvence povinnost pracovat. Heslo „Ničení prací“ (Vernichtung durch Arbeit) bylo uplatňováno vůči sovětským zajatcům. Jejich nasazení na území říše sice zpočátku provázely obavy z „šíření bolševické nákazy“, ale již v říjnu 1941 vyšel rozkaz OKW, podle něhož bylo možné zaměstnat sovětské zajatce ve zbrojním průmyslu za předpokladu, že budou izolováni od ostatních zajatců a dělníků. Od roku 1942 byla komanda sovětských zajatců využívána ve všech odvětvích sudetského průmyslu, především na nejtěžší a nejhorsších pracovních úsecích v hnědouhelných a rudných dolech, lomech, stavbách a opravách silnic, v muničních továrnách, ve sklárnách, hutích a ocelárnách.

Po finanční stránce představovali zajatci pro zaměstnavatele výhodnou pracovní sílu. Za sovětské zajatce odváděl zaměstnavatel stalagu okolo 20 feniků a výdaje za stravu, ubytování a případně mzdu nepřesahovaly 1,50 marky denně.¹³⁶ Jejich mzda činila 0,20 až 0,30 RM denně. Nízká byla mzda polských zajatců, okolo 0,54 - 0,62 RM denně. Mzdy západních zajatců byly vyšší, např. u Angličanů denní mzda v zemědělství činila 70 feniků, mzdy francouzských zajatců v průmyslu dosahovaly 12 - 15 RM měsíčně.¹³⁷ Pro srovnání, Rusové pracující v dolech dostávaly za směnu teoreticky až 3 RM, z nichž jim bylo strženo 1,25 RM za jídlo a 0,22 RM za ubytování. Německý horník za stejnou práci dostal za směnu 11 RM. Plat byl zajatcům vyplácen v tzv. lagergeldu, za nějž si mohli nakupovat prakticky pouze v táborové kantýně, kde ale často nic koupit nebylo. Finanční výhodnost zaměstnávání válečných zajatců, kteří pracovali v 60-ti hodinových týdenních směnách s častými přesčasy

¹³⁵ BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBORY*, 283.

¹³⁶ KONEČNÝ, *PRACOVNÍ NAsAZENÍ*, 50.

¹³⁷ Údaje o platech zajatců např. FIALA, *ZAJATCI*, 57 nebo PECKA, J., *Váleční zajatci na území Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 1995, s. 130.

za podmínek pro civilní dělníky nemožných, vedla k rozšíření táborů válečných zajatců po celém území župy.¹³⁸

b) Organizace zajateckých táborů

Zajatecké tábory se svým režimem příliš nelišily od koncentračních táborů. Pro válečné zajatce, získané po porážce Polska, Francie a při postupu wehrmachtu na východní frontě, začínala strastiplná cesta zajetí ve sběrných a transportních stanicích za frontou. Ve sběrných táborech na východní frontě zahynuly tisíce sovětských vojáků hladem, nemocemi, zimou. Na území Generálního gouvernementu a ve vojenském okruhu I Königsberg (Královec) byly vrchním velitelstvím wehrmachtu (Oberkommando der Wehrmacht - OKW) zřízeny domácké organizace válečných zajatců (Kriegsgefangenen Heimatsorganisation), jejichž služebny (Kriegsgefangenen Üubernahmstelle) měly přebírat od polních jednotek zajatce a provádět jejich selekci.¹³⁹ Na místě byli likvidováni podle tzv. výnosu o komisařích propagandisté, komunisté a Židé. Další tisíce jich zemřely ve vyhlazovacích koncentračních táborech, než se zdálo účelnější využít jejich pracovní sílu ve válečné výrobě až do absolutního vyčerpání. Z průchozích táborů (Durchgangslager - Dulag) zřízených v bezprostřední blízkosti fronty byli zajatí vojáci rozděleni podle hodnosti. Zajatí důstojníci, s výjimkou sovětských, byli posláni do táborů pro důstojníky (Offizierlager - Oflag) a ostatní mužstvo do kmenových táborů (Stamm-lager für Kriegsgefangenen - Stalag) v říši. Kmenové tábory byly stálými tábory, které vedly administrativní záležitosti týkající se přidělování zajatců na práci, evidence zajatců, kontaktů s Mezinárodním Červeným křížem. Velitelství stalagu řešilo přestupky zajatců, v jeho pravomoci bylo jejich potrestání. Ze stalagů byly vysílány menší skupiny zajatců na práci v okolí. Většina zajatců byla rozmístěna v pracovních komandech přímo na pracovištích. Nemocní zajatci byli soustředováni ve zvláštních zotavovacích táborech (Heilungslager - Heilag) nebo na nemocničních odděleních kmenového tábora.

¹³⁸ Viz dílčí regionální práce, např. KOCOURKOVÁ, K., *Několik poznámek k využití válečných zajatců v německém průmyslu v oblasti SHR za 2. světové války*. In: Mikulovské symposium 1983, s. 238 an.; FIALA, *ŽAJATCI* a další.

¹³⁹ PECKA, *ŽAJATCI*, 102.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Správa zajateckých táborů podléhala vrchnímu velitelství wehrmachtu - OKW. V roce 1941 byl pod OKW zřízen zvláštní úřad pro válečné zajatce a správa zajateckých táborů byla rozdělena podle jednotlivých vojenských okruhů (Wehrkreis), u nichž byl jmenován pověřenec pro záležitosti válečných zajatců. Na území sudetské župy zasahoval 17. vojenský okruh Vídeň, XIII. vojenský okruh Norimberk, IV. vojenský okruh Drážďany, VIII. vojenský okruh Vratislav. Ze zajateckých táborů jednotlivých okruhů zasahovala severozápadní území župy pracovní komanda Stalagu XIII B ve Weidenu, sever župy Stalagu IV C v Bystřici, severovýchodní oblast komanda Stalagu VIII A ve Zhořelci, severní Moravu komanda Stalagu VIII C v Zaháni, VII B v Lambinovicích, VIII D v Těšíně a jižní část župy komanda Stalagu XVII B v Greixendorfu vídeňského vojenského okruhu.¹⁴⁰ Na území župy se nacházely pouze dva kmenové tábory pro mužstvo - Stammlager IV C Wistriz (Bystřice) u Teplíc - Šanova a Stammlager VIII B Teschen (Těšín). V opavském vládním obvodu se ještě nacházely 4 tábory pro důstojníky: Oflag VIII E Jánenské Koupele, VIII G Vidnava, VIII H/H Horní Dlouhá Loučka a VIII H/Z Sovinec.

Pracovní komanda kmenového tábora XIII B ve Weidenu z XIII. vojenského okruhu v Norimberku najdeme po celém vládním obvodu Cheb, na Chomutovsku a na Plzeňsku.¹⁴¹ Jeho pracovní komanda najdeme na Žatecku, Karlovarsku, Chebsku, Loketsku, v okolí Sokolova, Chebu, Lokte, Stříbra. Z 600 pracovních komand bylo v roce 1941 sestaveno 337 komand z francouzských zajatců, 119 ze sovětských zajatců, 99 z jugoslávských, 39 z belgických, 3 z polských, 2 z amerických a 1 z britských zajatců. Celkem tu bylo na práci nasazeno 17 476 zajatců, které střežily prapory 804 v Mariánských lázních, 826 v Žatci a 840 v Chebu. Organizačně byly tábory pracovních komand rozděleny do tří obvodů kontrolních důstojníků v Ostrově nad Ohří, Pernštejně

¹⁴⁰ Viz např. KONEČNÝ, příloha; BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBORY*, 28 - 32, nejnověji PECKA, *ZAJATCI*, 113 - 116.

¹⁴¹ Seznam zajateckých táborů Stalagu XIII B z roku 1941 viz BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBORY*, 422 an.; LAŠTOVKA, V., *Nacistické, koncentrační a zajatecké tábory na Plzeňsku*. In: *Minulostí Západočeského kraje*, roč. 8, 1971, s. 24 - 38; ŘEHÁČEK, K., *Národnostní složení obyvatelstva v Říšské župě Sudety v roce 1939*, HOP 4, Ústí n. L. 1999, s. 106 - 112. Pro Prachaticko spadající také pod XIII. vojenský okruh srv. STARÝ, V., *Zajatecké a pracovní tábory za 2. světové války na Prachaticku*. In: *Archivum Trebonense*, SOA Třeboň 1975, s. 118 - 128.

nad Ohří a Doupově. Spojení mezi strážními rotami a pracovními komandy bylo zajištěno tzv. kontrolními důstojníky. Např. 4. strážní rota se stanovištěm v Rybářích u Karlových Varů měla kontrolní důstojníky v Karlových Varech, Sokolově, Lokti, Nejdku, Ostrově nad Ohří a v Pernštejně. Na strážní roty připadal nestejný počet pracovních komand, počet zajatců v komandu se pohyboval mezi 10 - 20 muži. Vojenská stráž byla doplňována civilní stráží, která byla také ozbrojena a označena páskou s nápisem Hilfsmann. Např. strážní rota v Pernštejně měla v roce 1941 zpravidla 20 pomocných strážných, 156 mužů mužstva a 11 důstojníků, kteří střežili 1 181 zajatců různých národností.¹⁴² Zvláštní kmenový tábor pro sovětské zajatce byl vybudován ve Falknově (Sokolov), avšak po rozhodnutí OKW přidělovat sovětské zajatce do již existujících táborů, byl přeměněn na lazaret pro nemocné sovětské a francouzské zajatce. Podle dochované knihy zemřelých zde od září 1941 do května 1945 zemřelo na TBC, zápal plic, tyfus, srdeční choroby, podvýživu a jiné nemoci 2 210 osob.¹⁴³ Zotavovací tábor v Stegenwaldhausenu u Hofu byl určen pouze pro vybrané kvalifikované zajatce neschopné práce a k doléčení zajatců ze sokolovského lazaretu.

Ústřední kmenovým táborem pro zajatecké tábory na levém břehu Labe a až po Chomutov byl Stammlager IV C Wistritz (kmenový zajatecký tábor IV C Bystřice), spadající po IV. vojenský okruh v Drážďanech. Tábor byl zřízen v obci Bystřice (nyní část města Dubí) v červenci 1940, kdy sem přijelo prvních 20 francouzských zajatců, aby připravili přebudování objektu bývalé továrny na porcelán firmy Krautberger - Mayer a Puckert na zajatecký tábor. Velitelem tábora byl jmenován major Stoissier. Průměrně zde žilo okolo 1 200 zajatců, kteří pracovali v táborových dílnách a v kuchyni, a nemocní umístění na nemocničních oddělení tábora. Koncem roku 1941 si velitelství tábora pronajalo na lazaret pro těžce nemocné sovětské zajatce od obce Novosedlice zrušený hostinec Švýcarský dvůr. Další lazaret byl v Bílině v bývalém hotelu Bellevue určený pro britské, francouzské a sovětské zajatce pracující v dolech. Zajatce

¹⁴² FIALA, J., *Pracovní nasazení válečných zajatců v Sudetech se zvláštním ohledem na Karlovarsko od vypuknutí světové války v září 1939 do bitvy u Stalingradu v roce 1943*. In: *Minulosti Západočeského kraje*, IV, Plzeň 1966, s. 60. Fond Stalag XIII uložený v SOkA v Chomutově se sídlem v Kadani obsahuje doklady o pracovních komandech a činnosti strážních rot na Chomutovsku v letech 1939 -1944.

¹⁴³ PECKA, *ZAJATCI*, 111.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

bystřického stalagu střežil v roce 1942 zeměbrancecký prapor 368 s velitelstvím v Boru u České Lípy a strážními rotami v Liberci, České Lípě, Děčíně a Ústí nad Labem a prapor 379 s velitelstvím v Záluží - Hydriawerke, se strážními rotami v Horním Litvínově, Bílině, Chomutově, Mostě a Teplících.¹⁴⁴ S ohledem na potřebu vojska na frontě proběhlo v srpnu 1942 jednání vrchního velitele válečných zajatců IV. vojenského okruhu generála Wolffa se zástupci četnictva a policie o možnosti převedení střežení západních zajatců na jejich složky.¹⁴⁵ Do května 1945 prošlo bystrickým táborem okolo 25 000 zajatců, z toho asi 30 % Francouzů, 20 % Britů, Srbů, Belgičanů, Holanďanů a Italů a 50 % příslušníků Sovětského svazu. Po porážce SNP zde byli internováni také slovenští partyzáni. Bystrický kmenový tábor měl řadu poboček vybudovaných i pro válečnou výrobu důležitých závodů. Nejsilnější byla jejich koncentrace v průmyslových centrech, na Mostecku, Ústecku, Děčínsku a Liberecku.¹⁴⁶

Pod VIII. vojenský okruh s velitelstvím ve Vratislavi spadalo území severní Moravy, Slezska a Těšínska a východní část severních Čech. Tato oblast byla spravována Stalagy VIII A Zhořelec (Görlitz), VIII B Lambinovice (Lamsdorf) a VIII D Těšín (Teschen). Na jaře 1941 byl v Českém Těšíně na Kontešinci zřízen kmenový zajatecký tábor Stalag VIII D Těšín (Stammlager für Kriegsgefangene VIII D Teschen).¹⁴⁷ Na zajatecký tábor byl upraven prostor se zchátralými dřevěnými baráky postavenými jako lazaret za 1. světové války. Internován zde byl poměrně malý počet zajatců, okolo 7 000 Francouzů, Belgičanů, Poláků a Jugoslávců, rozmístěných většinou v pracovních

¹⁴⁴ V letech 1942 - 1944 převzal střežení zajatců zřejmě zeměbrancecký prapor 942. SOKa Teplice, fond Landeschützen Btl. 942, I. rota Bílina.

¹⁴⁵ SOA Litoměřice, fond ÚVP Ústí n. L., i. č. 752, zpráva o poradě z 31. 8. 1942.

¹⁴⁶ Přehled pracovních komand bystrického stalagu ani žádné další jeho písemnosti neexistují. O existenci jeho poboček lze získat pouze dílčí informace z hlášení četnických stanic nebo landrátů, městských úřadů a institucí, které je využívaly. Soupis zjištěných táborů obsahuje mj. BUBENÍČKOVÁ, R. - KUBÁTOVÁ, L. - MALÁ, I., *TÁBOR; Y*; dále rovněž KRAMER, J., *Památná místa a památníky protifašistického odboje v Severočeském kraji*. Ústí nad Labem 1978. O rozmístění pracovních komand KOCOURKOVÁ, *VÁLEČNÍ ZAJATCI*, 98 - 105.

¹⁴⁷ Fond Stalag VIII D Těšín je uložen ve Vojenském historickém archivu v Praze. Přehledně zpracováno u KONEČNÝ, Z., *Ústřední zajatecký tábor v Těšíně (1941-1945)*. In: Sborník Maticc Moravské, 85, Brno 1966, s. 11 - 36 nebo MAINUŠ, F., *Dějiny stalagu v Českém Těšíně (1941-1945)*. Český Těšín 1979.

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

komandech po Opavsku, Těšínsku a severní Moravě.¹⁴⁸ V roce 1942 byl tábor přípisem OKW ze 16. září zrušen a stal se pobočkou Stalagu VIII B v Lambinovicích jako Mannschaftsstaumlager VIII B, Zweiglager Teschen. Tábor v Lambinovicích nyní spravoval několik set pracovních komand v Horním Slezsku, Těšínsku a na severní Moravě a počet vězněných zajatců se pohyboval okolo 100 000. Přísun dalších zajatců, především sovětských, do této oblasti, si vyžádal další organizační změny. Velitelství Stalagu VIII B v Lambinovicích bylo přesunuto na podzim 1943 do Těšína a to jako opět samostatný kmenový tábor Stalag VIII B Těšín. Tábor byl podstatně rozšířen, v roce 1944 spravoval několik set pracovních komand v dolech a hutích Horního Slezska. V Lambinovicích byl zřízen nový tábor pod označením stalag 344. Těšínský tábor měl být pak sice koncem roku 1944 přesunut do jiného místa a v jeho prostorách zřízen lazaret pro sovětské zajatce, avšak vzhledem k situaci na frontě k přemístění stalagu do Hlivic či na jiné místo již nedošlo.

Tábor měl vždy vlastní nemocniční oddělení a pobočné lazarety byly zřízeny i u velkých pracovních komand v pobočných táborech. Velitelem tábora byl od června 1942 korvetní kapitán Gylek, kterého vystřídal v prosinci 1944 plukovník Thielebein. Spojovacím důstojníkem mezi velitelstvím a pracovišti zajatců byl kapitán von Stoss. Zajatce střežily čtyři zeměbrancecké prapory 398, 559, 337 a 515. Např. prapor 559 se sídlem v Rybníku střežil v listopadu 1944 více než 16 000 zajatců. Ostatní prapory byly umístěny na polském území a vykonávaly strážní službu u pracovních komand na šachtách a hutích v okolí Katowic, Bytomi a Chorzowa. V dubnu 1944 střežily 74 300 zajatců, z tohoto počtu bylo 51 781 sovětských zajatců, 11 524 britských, 9 292 italských internovaných vojáků, 1 175 jugoslávských zajatců a menší počet Belgičanů (162) a Francouzů (314). Sovětské válečné zajatci pracovali především na dolech a hutích v Karviné, Petřvaldě, Orlové, Třinci a Těšíně. Na lesní práce a zemědělské práce byla nasazena komanda jugoslávských a italských zajatců, na pomocné práce u říšských drah byli přidělováni britští zajatci. Ještě počátkem roku 1945 pracovalo v 254 komandech 59 986 zajatců.

¹⁴⁸ K rozmístění zajateckých táborů viz některé regionální práce např. ZUBERT, R., *Zajatecké tábory na Jesenicku za 2. světové války*. In: Severní Morava, 1961, č. 6; týž, *Tábor sovětských zajatců v Domašově*. In: Vlastivědné zajímavosti, č. 26, Šumperk 1971; ŠTĚPÁN, V., *Tábor utrpení a smrti*. Historie zajateckého tábora v Lomnici u Rýmařova. In: Sborník vlastivědného muzea v Bruntálu 1989, sv. 4., s. 1 - 20 a další.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Na Trutnovsku a Broumovsku se vyskytovala pracovní komanda kmenového tábora Stalag VIII A Görlitz (Zhořelec) a Stalag VIII B Lamsdorf. Velké firmy si někdy vyžadovaly přidělení zajatců na práci přímo v kmenových táborech v říši nebo v početně silných kmenových táborech. Např. jedním z dodavatelů pracovních sil mostecké uhelné společnosti SUBAG byly slezské tábory Lamsdorf a Těšín. Na Teplicku pracovali v průmyslových závodech a dolech zajatci přidělení sem z kmenových táborů v říši. Nejvíce bylo sovětských a francouzských zajatců za stalagů IV. vojenského okruhu IV B Mühlberg, IV A Hochstein a dále z táborů v říši - I A Stablach, III E Kirchhain, V D Straszberg, VI C Bathorn, VI D Dortmund, VII A Moosburg, VIII A Görlitz, IX C Bad Sulza, XII A Limburg, XVII A Kaisesteinbrunn, XX A Thorn, XXI A Schildberg, XXI B Thure.¹⁴⁹

V opavském vládním obvodu se nacházelo také několik táborů pro důstojníky - Oflag VIII E Johannisbrunn bei Tropau (Jánské Koupele) na okrese Opava, VIII G Weidenau (Vidnava) na okrese Jeseník (tehdy Frývaldov), VIII H/Hauptlager Oberlangendorf (Horní Dlouhá Loučka) na okrese Rýmařov a VIII H/Zweiglager Eulenburg (Sovinec) na okrese Šternberk. Všechny tábory byly založeny ve druhé polovině roku 1940. Oflag v Jánských Koupelích patřících k obci Staré Těchanovice patřil mezi nejsnesitelnější tábory. V roce 1941 jej obývalo 65 francouzských, polských a holandských vyšších důstojníků s ordonancemi. Počátkem června 1942 byl zrušen. Oflag VIII G Vidnava obývalo počátkem roku 1941 celkem 764 zajatců, z toho 654 důstojníků. Také tento tábor byl zrušen v létě 1942. Oflag VIII H/Z v Sovinci, který obývalo 267 zajatců, byl zrušen počátkem roku 1942 a jeho obyvatelé převedeni do hlavního tábora v Horní Dlouhé Louče. Hlavní tábor v Horní Dlouhé Louče byl jako tábor ve Vidnavě k 1. srpnu 1942 zrušen. Místo těchto zlikvidovaných táborů byl 1. srpna 1942 založen nový tábor pro důstojníky Oflag VIII F v Moravské Třebové, kam byli svezeni zajatci z táborů ve Vidnavě, Horní Dlouhé Louče a Sovince. Tábor stejného označení VIII F Wahlstatt (Legnickie Pole) se stal pobočkou tábora v Moravské Třebové a později byl zrušen a jeho obyvatelé převezeni do Moravské Třebové. V roce 1942 zde bylo vězněno 1 877 důstojníků a 255 ordonancí. Zpočátku jej obývali výhradně francouzští zajatci

¹⁴⁹ Podle údajů na poznávacích známkách uprchlých zajatců z pracovišť teplického landrátu. Největší počet zajatců byl z kmenového tábora IV B Mühlberg a IV C Bystřice. Viz KOCOURKOVÁ, *VÁLČNÍ ZAJATCI*, příloha, 130 - 137.

a po dosunu jejich části do Horního Slezska v lednu 1944 sem byli umístěni britští a italští důstojníci. V červenci roku 1944 byl tábor zrušen, jeho obyvatelé převezeni do Querum v Brunšviku.¹⁵⁰ Vysocí francouzští důstojníci a civilní osoby byli také internováni na zámku Jezeří na Mostecku ve zvláštním táboře pro prominentní osoby (Sonderlager für prominente Persönlichkeiten). Dne 1. září 1943 sem přišlo prvních 48 zajatců z tábora ve Fresees a po nich další z táborů v Compiègnes a z Godesbergu nad Rýnem. Těžké práce zde vykonávalo komando vězňů z koncentračního tábora ve Flossenbürgu a trestanci z německého vojenského kárného tábora. Tábor střežili příslušníci jednotky SS.¹⁵¹

Kmenové tábory byly organizačními centry, řídily přidělování zajatců na práci, vydávaly rozkazy týkající se strážení, odívání a jejich stravování. V každém kmenovém táboře byl ve velitelském sboru zastoupen důstojník zpravodajské služby - abwehru. Přes zvláštní oddělení stalagu procházel styk zajatců s rodinou. Kmenový tábor vedl evidenci zajatců, na lazaretním oddělení přímo v kmenovém táboře nebo ve zvláštních táborech se léčili nemocní zajatci. Táborové dílny a kuchyně zajišťovaly provoz tábora. Nejvyšším nadřízeným jak zajatců tak německého personálu byl velitel tábora, který určoval velitele bloků a baráků, jmenoval příslušníky táborové policie. Povinností bylo vykonávat všechny jeho rozkazy s vojenskou přesností, zdravit v pozoru německé strážné a všechny cizí osoby, upravení nastupovat na apely. Všechny přestupky proti táborovému řádu byly přísně stíhány.

c) Životní podmínky v zajateckých táborech

Podmínky v zajateckých táborech byly tvrdé, obzvlášť pro sovětské válečné zajatce. Šanci přežít měli francouzští, britští a američtí zajatci podporovaní Mezinárodním Červeným křížem. Zásady zacházení s válečnými zajatci, stanovenými ženevskou konvencí o válečných zajatcích z roku 1929, se nevztahovaly na sovětské zajatce, formálně proto, že Sovětský svaz ke konvenci nepřistoupil. Podle této doktríny se váleční zajatci nesměli dále zúčastnit boje se zbraní

¹⁵⁰ Podobně SANFT, F., *Důstojnické tábory pro válečné zajatce v Severomoravském kraji za 2. světové války*, Slezský sborník, 70, Opava 1972, s. 118 - 128. Důstojníci neměli povinnost pracovat.

¹⁵¹ KOCOUREK, L., *Historický vývoj Albrechtic*, Most 1980, s. 27 - 28.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

v ruce, avšak mohli být využiti k práci, která neměla mít ponižující charakter, a která nesměla přímo sloužit válečným účelům. V případě sovětských zajatců, odsouzených vlastní vládou a nacisty považovaných za méněcennou otrockou rasu, neměli nacisté zábran k provádění jejich faktické vyhlazovací politiky. Zajatci západních zemí měli právo na korespondenci s rodinou, byli podporováni balíčky Mezinárodního Červeného kříže.

Jako první přišli do Sudet v druhé polovině roku 1939 polští váleční zajatci, nasazení především na práce v zemědělství a na lesní práce. Podle rozkazu OKW z 22. 5. 1940 byli až na výjimky formálně propuštěni ze zajetí. V praxi to znamenalo, že nespádali pod OKW, ale byli dáni jako civilní dělníci k dispozici pracovním úřadům. Nemohli se vrátit do vlasti, měli však větší volnost pohybu po místě svého pracovního nasazení. Snaha, aby po prohlášení za statutárního zajatce byli povinni vrátit stejnokroj stalagu a převléci se do civilních šatů, vzhledem k nemožnosti získat civilní oděv z domova, zcela selhala.

Francouzští váleční zajatci přišli do Sudet v roce 1940. Na Těšínsku a Opavsku a severní Moravě byli francouzští zajatci rozmístěni v letech 1941 - 1942. Zpočátku byli nasazováni především na práce v zemědělství, později byli využíváni i na práce v průmyslu. Neslyneli příliš velkou pracovní morálkou a pro ty, kteří se vzpírali pracovat, byl v Rawě (Generální gouvernement) zřízen trestní tábor. Podle výnosu OKW z roku 1943 byla část francouzských válečných zajatců propuštěna ze zajetí a stala se, obdobně jako Poláci, statutárními zajatci. V bystrickém stalagu bylo do civilního pracovního poměru převedeno 20 % francouzských zajatců. Nadále nosili francouzskou vojenskou uniformu a k odlišení od zajatců měli na pravém rameni přišitý kosočtverec ve francouzských národních barvách. Po převedení části francouzských zajatců do civilního pracovního poměru a jejich převedení na práci do jiných částí říše jich přesto v župě zůstalo 20 041.¹⁵² V roce 1940 byla ze zajetí propuštěna také část belgických zajatců. Do konce války zůstali v zajetí britští a američtí váleční zajatci. Měli nejvyšší životní úroveň díky zásilkám z domova, dostávali vyšší přídělky potravin a měli řadu výhod při trávení volného času. V ústeckém vládním obvodu byl nejvyšší počet táborů s britskými zajatci na Trutnovsku. V pracovních táborech těšínského stalagu jich bylo ještě

¹⁵² V listopadu 1944 pouze 44 a v lednu 1945 jen 26 francouzských zajatců. MAI-NUŠ, *STALAG*, 13; ZIMMERMAN, 361.

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

v lednu 1945 internováno 12 824, v ostatních oblastech župy se jich nacházelo 8 318. Nejméně bylo amerických válečných zajatců, v ústeckém vládním obvodu byli soustředěni pouze v jediném táboře u Horní Kamenice. Z dalších národností se v táborech vyskytoval menší počet srbských, chorvatských a holandských válečných zajatců a po porážce Slovenského národního povstání slovenských vojáků a partyzánů. V roce 1943, po pádu fašistického režimu v Itálii, byli v zajateckých táborech internováni vojáci italské Badogliovy armády. Vzhledem k tomu, že se jednalo o bývalé spojence, měli určité výhody. Byli ubytováni odděleně od ostatních, mohli udržovat písemný styk s rodinami, dostávali za práci odměnu a měli být i lépe stravováni. V roce 1944 byli až na důstojníky, poddůstojníky a problémové osoby propuštěni ze zajetí a zařazeni na stejnou práci jako civilní dělníci.

Na přelomu roku 1944/1945 se v zajateckých táborech v říši nacházelo na 1 milion sovětských válečných zajatců a 1 221 000 zajatců ostatních národností. V sudetské župě v téže době bylo dislokováno 36 918 Rusů.¹⁵³ Otevření východní fronty přivedlo do zajetí tisíce sovětských vojáků. Jejich šance na přežití byly minimální. Část byla likvidována hned v prvních hodinách zajetí jako nepřátelé říše z hlediska rasového a politického. Hladem a vyčerpáním jich tisíce zemřely při transportech do říše, kam byli převáženi do zvláštních táborů, které byly často součástí koncentračních táborů. Až na přelomu let 1941/1942 bylo rozhodnuto, že je škoda ničit bez užitku masu sovětských zajatců. Na základě rozkazu OKW z listopadu 1941 byli sovětské zajatci převáděni do již existujících kmenových zajateckých táborů. Pověstný byl Stalag v Lambinowicích, v jehož táborech hynuli po stech zajatci na nemoci, především tyfus, na podvýživu, od těžké práce a utýrání. Zde byli drženi v izolaci od zajatců ostatních národností. Byli nejhůře ubytováni, dostávali nejméně jídla a byli posíláni na nejtěžší práce. Umírali hladem, vyčerpáním a podvýživou, běžné byly tělesné tresty, strážce měly právo je i za malé přestupky zastřelit.¹⁵⁴ Koncem války

¹⁵³ PECKA, *ZAJATCI*, 106; ZIMMERMANN, 361.

¹⁵⁴ Dokládají jí to rozkazy a předpisy o zacházení se sovětskými zajatci ve fondu Stalagu VIII B Těšín nebo ve fondu Stalag SOkA Chomutov se sídlem v Kadani, i. č. 1, kart. 1. Pravidla zacházení s nimi obsahuje také příručka pro velitele pracovních komand „Merkblatt für Arbeitskommandos der sowjetischen Kriegsgefangenen“ vydaná v lednu 1942 bystřickým Stalagem IV C. SOkA Teplice, Četnická stanice Kostomlaty pod Milešovkou, i. č. 27, kart. 5.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

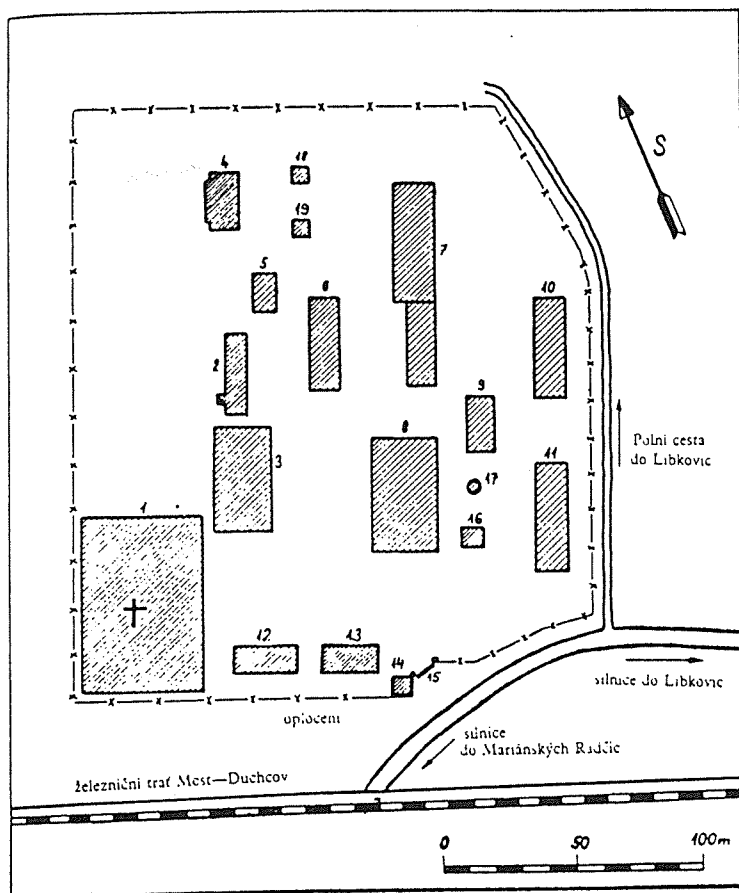
se snažili propagandisté a verbíři získávat mezi nimi vojáky pro Vlasovovu armádu. Podle výnosu OKW z května 1943 měli být podobně jako Francouzi a Poláci převedeni do civilního pracovního poměru údajně také Ukrajinci.¹⁵⁵

Životní podmínky všech těchto zavlčených lidí byly podobné jako v koncentračních táborech. Všichni byli hladoví a vyčerpaní, rozedraní a zavlivení, ponižováni a týráni, při provinění předáváni k potrestání gestapu a zavírání do kárného tábora – jedni více a někteří méně, protože Němci i mezi zavlčenými dělníky i mezi zajatci diferencovali příslušníky západních národů od slovanských dělníků a zajatců. Nejhorší podmínky pak měli sověšští lidé, jedno, zda to byli „svobodní“ dělníci označovaní jednotně „ostarbeiter“, nebo váleční zajatci. Mezi těmi byl také největší hlad, protože měli nejmenší přídělky potravin a vždycky nejdříve byli vyloučeni ze zásobování, když došlo k nějaké poruše nebo nedostatku. Neměli žádnou možnost si přilepšit, protože ani nedostávali dárky prostřednictvím Červeného kříže jako příslušníci západních národů, ani si nemohli cokoli opatřit, protože byli přísně střeženi a i ten nepatrný zlomek vydělané mzdy, který jim byl ponechán, dostávali v bezcenných táborových penězích. O výsledek těžké práce všech válečných zajatců se svorně dělily SUBAG a wehrmacht – pro první to byla levná pracovní síla, pro druhé stálý a bohatý zdroj příjmů. Proto se také zájem o ně soustřeďoval pouze na otázku kolik práce ze sebe mohou vydat, jak by bylo možné jejich pracovní výkon zvýšit a pracovní schopnost prodloužit. A když už všechny síly spotřebovali, byli dáni jednoduše jako bezcenní na výměnu za nové – jako zničené nářadí nebo poškozený stroj. Tak se odráží jejich život v raportech vedoucích závodů a v zápisech z provozních porad.¹⁵⁶ V době, kdy vojenské neúspěchy a porážky německé armády byly v zázemí provázeny totální mobilizací všech rezerv pro vojsko a průmysl, bylo zacházení SUBAG a STV s přidělenými pracovními silami samými Němci označováno jako Raubbau (plýtvání). V jednom případě totiž z 398 internovaných Italů, kteří byli 24. ledna 1945 posláni do tábora Lamsdorf v Polsku na výměnu za anglické zajatce, bylo pouze 9 plně schopných a 71 muselo být předáno přímo

¹⁵⁵ Rozkaz OKW č. 3085/1942. SOkA Teplice, AO Bystřice, i. č. 91, kart. 11. O jeho provádění v širším měřítku není zpráv.

¹⁵⁶ Podnikový archiv Most, SHD Most, sign. 12-471, Lagerwirtschaft a sign. TA 210/11.

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

1 — hřbitov pro zajatce	8 — zděná budova pro zajatce
2 — kuchyně	9 až 13 — dřevěné baráky pro zajatce
3 — sklep	14 — strážnice
4 — sklad	15 — vchod
5 — prádelna	16, 18, 19 — záchody
6, 7 — dřevěné budovy	17 — studna

Ruský zajatecký tábor Libkovic na Mostecku

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

na nemocniční revír.¹⁵⁷ Druhý případ byl ještě otřesnější. V polovině listopadu 1944 bylo na tábor 12 v Ervěnicích dáno 900 slovenských válečných zajatců; v polovině března zjistil lékař, že jich tam bylo jenom 849 a z těch 232 již vůbec nebylo schopno pracovního nasazení; ze zbývajících 607 zajatců byla většina silně vyhublá a zčásti také již nemocná edémem. Při tom se výslovně říká, že při příchodu byli tito lidé ve zvlášť dobrém tělesném stavu.¹⁵⁸ Obě zprávy nejsou jen obžalobou SUBAG a STW, ale celého nelidského systému, který dovolil ponížít člověka pod úroveň zvířete a hromadně hladem zabíjet ty, které násilím nutil k nejtěžší práci.

Od každého kmenového tábora se rozvětvovala hustá síť táborů pracovních komand u průmyslových podniků, dolů a hutí.¹⁵⁹ Pracovní tábory se nacházely na vesnicích, v polesí, u staveb. Jako zajatecký tábor sloužily nejrůznější objekty - haly a dílny zrušených továren, sklady, stáje, konírny, stodoly, bývalé hostince a dřevěné přízemní nouzové baráky, pokud se daly obehnat plotem a ostnatým drátem a izolovat od okolí. Sovětští zajatci spali často na holé zemi, na slámě nebo dřevité vlně. Baráky postavené pro sovětské zajatce neměly okna, jen ventilace na střeších a vrata místo dveří, jako například pro ně postavená ubikace v Libkovicích na Mostecku.

Hygienicky závadné byly bez rozdílu všechny tábory. V přeplněných, špatně větraných ubikacích, mnohdy bez topení a možnosti osobní hygieny, trávil zajatci všech národností dlouhá léta zajetí. Z obavy o šíření epidemií nakažlivých nemocí mezi civilní německé obyvatelstvo byly sice tábory pravidelně dezinfikovány a odhmyzovány, avšak přesto vypukaly epidemie spály

¹⁵⁷ Tamtéž, sign. 12-47-1, Lager Lamsdorf, Zpráva ing. S. Beissera o služební cestě do tábora Lamsdorf, kde měl získat ruské zajatce pro SUBAG, 12. března 1945.

¹⁵⁸ Tamtéž, sign. TA 208/3, zpráva lékaře dr. W. Meintera z 20. 3. 1945 o zdravotním stavu slovenských válečných zajatců.

¹⁵⁹ Přehled zajateckých táborů neúplněji BUBENÍČKOVÁ, R., - KUBÁTOVÁ, L., - MALÁ, I., *TÁBORŮ*; NEDBÁLEK, F., *Místa utrpení a vzdoru*. Praha 1984 a regionální práce např. BARTA, B., *Zajatecké a pracovní tábory*. In: Děčínsko v odboji, OV SPB Děčín 1985; LÁNSKÝ, J., *Nacistické tábory na území libereckého okresu*. In: Liberecko ve stínu nacismu. OV SPB Liberec 1988; KÖCK, Z., *Věznice a tábory za okupace na okrese Most*. OV SPB Most; STARÝ, V., *Zajatecké a pracovní tábory za 2. světové války na Prachaticku*. In: Archivum Trebonense 1975; LAŠTOVKA, V., *Nacistické koncentrační, pracovní a zajatecké tábory na Plzeňsku*. In: Minulosti Západočeského kraje, roč. VIII, 1971; ZUBERT, R., *Zajatecké tábory na Jesenícku za 2. světové války*. In: Severní Morava, 1961, č. 6 a další práce.

a především tyfu. V zimě 1941/1942 vypukla největší epidemie tyfu mezi sovětskými zajatci na Těšínsku. Za tyfovou epidemie vymřeli sověšší zajatci lambinowického tábora, na skvrnitý tyfus zemřelo 850 sověšských zajatců v táboře STW v Dolním Jiretíně na Mostecku. Tyfová epidemie postihla poprvé v prosinci 1941 kmenový tábor ve Weidenu a rozšířila se na jeho pracovní komanda, například na tábor v Miřeticích u Klášterce nad Ohří a v Prunéřově.¹⁶⁰ Nejrozšířenější nemocí mezi zajatci, především sověšskými, byla tuberkulóza.¹⁶¹

Na Těšínsku byli sověšší zajatci s TBC a nevléčitelně nemocní posláni až do roku 1944 do lazaretního tábora v Lambinowicích. Francouzšší vážně nemocní zajatci byli překládáni do lazaretů v Žagani a Elsterhorstu. Lehčí choroby a pracovní úrazy byly léčeny na lazaretním oddělení Stalagu v Českém Těšíně, kde je léčili lékaři a zdravotnický personál z řad sověšských, britských, polských a italských zajatců. V okruhu bystrického tábora se sověšší zajatci léčili v lazaretu zřízeném v bývalém hostinci v Novosedlicích a zajatci ostatních národností v zajateckém lazaretu zřízeném koncem roku 1940 v bývalém hotelu Bellevue v Bílině. Nemocní francouzšší, britšší nebo italšší zajatci bývali také léčeni v místních civilních nemocnicích. Lazaretní oddělení mívaly také většší tábory pracovních komand. Ošetřující lékaři - zajatci neměli k dispozici ani vybavení ani léky a zdravotnický materiál. Zajatci, především sověšší, pracovali až do úplného vyčerpání, tak jak bylo zámyslem nacistických úřadů, využít je a zlikvidovat fyzickou prací. Nemocemi, způsobenými špatnou výživou, nehygienickým ubytováním a fyzicky náročnou prací, trpěli zajatci všech národností. Především Italové trpěli zdejším drsným klimatem, kašlem a záněty průdušek. Časté byly také těžké pracovní úrazy. Například jen za únor 1944 došlo v táborech těšínského stalagu k 595 pracovním úrazům, z toho 25 smrtelným.¹⁶²

Nemocemi z podvýživy trpěli hlavně sověšší zajatci. Jejich průměrná váha se pohybovala mezi 50 - 55 kg, trpěli tzv. hladovými otoky. Stanovené dávky potravin pro sověšské zajatce, těžce pracující v dolech, hutích a na stavbách, byly zcela nedostatečné. Kromě toho, sověšší zajatci přicházeli již na místa

¹⁶⁰ FIALA, *Pracovní nasazení*, 46.

¹⁶¹ GRISA, M., *Hroby válečných zajatců a vězňů koncentračních táborů na území města Ústí n. L.* In: Ústecký sborník historický 1985, Ústí n. L 1986, s. 537 - 593.

¹⁶² MAINUŠ, *STALAG*, 38.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

svého pracovního určení ve zbědovaném stavu. Např. při stavbě STW v Záluží z několika set hladových, bosých a polonahých sovětských zajatců nasazených na stavbu komunikací, jich za několik týdnů zbyla hrstka.¹⁶³ Stravovací normy odrážely diferencovaný přístup nacistů k zajatcům různých národností. Podle jejich výkladu ženevské konvence nebyli povinni zajistit pro sovětské zajatce dostatečné stravování co kvality i kvantity. Jejich přiděly potravin patřily k nejnižším, ztěžilo je mohly udržet při životě, natož udělat schopnými těžké práce. Pro všechny kategorie zajatců byla strava kaloricky nevhodná, s nedostatkem masa a tuků, úplně chyběly mléčné výrobky a vejce.

Základní dávky byly sice úředně stanoveny, avšak zajatci byli okrádáni zaměstnavateli i kuchyňským personálem. Jídlo bylo špatně vařené a z nekvalitních potravin. Základem byla vždy polévka - eintopf z brambor a řepy. Pro sovětské zajatce byl pečen tzv. ruský chléb z žitných otrub, řepných řízků, mouky, celulózy, slámy a listí.¹⁶⁴ Maso zajatci dostávali výhradně koňské a z nucených porážek, nevhodné pro další použití. Z hladu jedli sovětské zajatci vše, co našli, krmivo pro dobytek, odpadní suroviny při výrobě. Protože pro slabost nebyli často ani schopni nastoupit do práce, byly jim zaměstnavateli dočasně zvyšovány dávky potravin, vařeny výživné polévky, jako např. mosteckou spol. SUBAG, která jim vařila moučné polévky, denně měli dostat alespoň jedno teplé jídlo obsahující maso a tuk a těžce pracující přídavky chleba, uzeniny a marmelády.¹⁶⁵ Pouhé dva kilogramy chleba na týden dostávali polští zajatci pracující v podlesí na Cínovci při desetihodinových směnách.¹⁶⁶ Pracovní výkonnost zajatců nezlepšilo ani stanovení výše potravinových dávek podle pracovního výkonu ani potrestání neplnění norem snížením přidělu. Zoufalou situaci sovětských zajatců ani sjednocení dávek potravin pro všechny zajatce bez rozdílu v polovině roku 1944, kdy vzhledem k situaci v zásobování byly dávky pro všechny nízké vzhledem k všeobecnému nedostatku. Kvalita stravování se od sebe v jednotlivých táborech lišila. Vyšší dávky a kvalitnější

¹⁶³ NĚDOREZOV, A. I., *Ve společném boji*. Praha 1973, s. 20.

¹⁶⁴ Tabulky denních dávek potravin viz např. PEČKA, *ZAJATCI*, 134 an., fondy SUBAGu, STW a dalších firem.

¹⁶⁵ SOA Litoměřice, fond SUBAG, i. č. 746, rozpisy denních dávek potravin.

¹⁶⁶ SOA Litoměřice, fond ÚVP Ústí n. L., i. č. 78, hlášení velitele pracovního komanda z 4. 5. 1940.

strava byla podávána v táborech západních zajatců, kromě toho britští a francouzští zajatci měli přísun potravin z balíčků Červeného kříže. Nevoli dozorcích vzbuzovali kouřením cigaret, pitím pravé kávy a jeděním čokolády, vším, čeho byl v Německu nedostatek.

Váleční zajatci nosili vojenské uniformy bez distinkcí; bez možnosti náhradního nebo pracovního oblečení se jejich oděv brzy změnil v cáry.¹⁶⁷ V rozerovaných zbytcích uniforem, drát místo opasku, dřeváky na bosých nohou, v zimě obalených slámou nebo papírovými pytli a s označením SU nebo R na zádech chodili sovětsí zajatci. O mnoho lépe na tom nebyli ani ostatní zajatci nebo tzv. statutární zajatci, kteří měli odevzdat své uniformy stalagu a nosit civilní oblečení. Podle hlášení landrátů do zimy chodili Poláci bez prádla jen v montérkách, Francouzi bosí nebo v roztrhaných botách.

Táborový režim byl tvrdý pro všechny bez rozdílu národností. Velitel tábora rozhodoval o jejich životě a smrti. Za každý přestupek byli trestáni, běžné bylo jejich šikanování a bití od dozorcího personálu. Ve dne v noci byli podrobováni kontrole. Po návratu z práce se konaly večerní apely, v noci přepadové kontroly. Na pracovištích byl co nejpřísněji zakázán jejich styk s civilními zaměstnanci. Podle zachovaných příruček¹⁶⁸ pro dozor nad zajatci měli strážní právo bez výstrahy střílet při podezření, že chtějí utéci. Chování dozorcího německého personálu bylo různé, od surového přístupu až po laxní nebo dokonce přátelské chování, kdy např. nechali zajatce jít na pivo nebo s nimi hráli karty. S přibývajícimi hodinami pracovní doby, která u polských a sovětských pracovních komand dosahovala 10 až 12 hodin denně, nezbyvalo zajatcům mnoho volného času. Západní zajatci pracovali průměrně v devítihodinových směnách, s nárokem na jeden volný den za tři týdny. Britové, pokud neplnili základní normy, museli pracovat v přesčasových hodinách. Italové v třineckých železárnách pracovali v 11 hodinových směnách, na šachtách 12 hodin denně s nárokem na 1 volný den za tři týdny. Sovětsí zajatci pracovali na dolech ve slezské pánvi až 14 hodin denně bez nároku na volné dny.¹⁶⁹ Volnější

167 Mostecká společnost SUBAG slibovala v roce 1944 britským zajatcům zajistit pracovní oděvy. SOA Litoměřice, SUBAG, i. č. 237, přepis o výstroji zajatců.

168 Merkblatt für Führer von Wachkommandos und Wachmannschaften, vydaná Stalagem IV C v roce 1941. Obdobné pokyny vydal také těšínský stalag ve Weidenu.

169 MAINUŠ, *STALAG*, 38.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

režim západních zajatců zpočátku umožňoval více odpočinku a možnost rekreačního provozování různých sportů, hraní divadla nebo vydávání táborových časopisů, avšak s přibývajícím délkou pracovní doby se zkracovaly i tyto možnosti. Všichni bez rozdílu národnosti nesli těžce ztrátu svobody, odloučení od domova a rodiny.¹⁷⁰ Zachování lidské důstojnosti a vojenské cti bylo prestižní záležitostí jak britských tak sovětských vojáků.

d) Formy odporu

Týráni a deštáni fyzicky i duševně se nevzdávali. Apatie, poddání se bez naděje a zoufalství nebylo obecným jevem. Posilovaly je projevy lidské solidarity civilních dělníků, Čechů, kteří jim pomáhali, balíčky potravin, zprostředkováním korespondence s rodinou, předáním zpráv o situaci na frontě. Malému počtu zajatců se podařilo navázat styk s českými odbojovými skupinami a bojovat v partyzánských oddílech. Například v Kondakovově skupině na Děčínsku, partyzánské skupině Konstantin na Jablonecku, v ilegální skupině Národ na Železnobrodsku, v ilegální organizaci Niva v západních Čechách a v partyzánských skupinách na Navarovsku, v Podještědí a na Českolipsku a Trutnovsku.¹⁷¹ Se sovětskými zajatci se setkáváme např. v partyzánské skupině Jestřebí hory na Trutnovsku, ve skupině Stalin v okolí Litomyšle, ve skupině majora Šulajeva na Jilemnicku, v partyzánských brigádách Rada tří, Mistr Jan Hus, Vltava, Pěst, Sokolovský aj. ve východních Čechách. Uprchlí váleční zajatci měli podle odhadů historiků tvořit asi 28 % účastníků partyzánského hnutí.¹⁷²

Nejčastější formou odporu proti režimu bylo odmítání práce nebo její zpomalování. Pracovní výkon a produktivita práce všech válečných zajatců bez rozdílu byla nízká. Platilo, že pracují na 30 - 40 % pracovního výkonu německého dělníka. Vedle faktické neschopnosti pracovat jako poměrně dobře živěný a psychicky v dobrém stavu se nacházející Němec, tu roli hrála především nechuť k práci pro Německo. Od počátku si zaměstnavatelé stěžovali na francouzské zajatce, kteří pracovali liknavě, vyráběli zmetky, simulovali

170 O problematice vnitřního života v táborech viz např. PECKA, *ZAJATCI*, 141 an.

171 Tamtéž, 161 - 170.

172 Tamtéž, 182 nebo rovněž interwiev K. Bartoška pro Hlas revoluce 1990, č. 5, 3.

nemoci a všemožně se vyhýbali práci. Podle nařízení velitele VIII. vojenského okruhu měli strážní právo donutit zajatce všemi prostředky k práci, jako pažbou, bodákem nebo střelnou zbraní.¹⁷³ V případě zjištěných sabotáží hrozilo zajatcům tvrdé potrestání. Jen za odmítání práce jim hrozilo předání gestapu k potrestání, trestný tábor nebo přinejmenším trest v rámci pravomoci velitele pracovního komanda, tj. odebrání teplé stravy, vězení po práci apod. Velkým povzbuzením pro zajatce byly zprávy z fronty, proto byl zajatcům zakázán i poslech německého rozhlasu. Zpráva o porážce německé armády u Stalingradu, o ústupu wehrmachtu na východní frontě, o invazi spojeneckých armád ve Francii - to vše bylo velkým povzbuzením a motivem k odporu.

Nejradikálnější formou odporu bylo „svévolné opuštění pracoviště“. Každé příležitosti k útěku využívali zajatci všech národností. Marně se velitelé pracovních komand opětovanými nočními i denními kontrolami snažili zabránit útekům. K zamezení útěku sloužila řada opatření - zajatci nesměli vlastnit civilní šaty, jejich svršky musely být opatřeny razítkem stalagu. Každý zajatec musel nosit identifikační známku se svým číslem a označením kmenového tábora. Tábory byly nejméně třikrát do měsíce důkladně prohledávány, zajatci byli při nekonečných apelech přepočítáváni. Přesto úteků přibývalo, utíkali jednotlivci i celé skupiny. V roce 1943 uprchlo ze zajateckých táborů na území Německa 14 583 válečných zajatců. Utíkali z kmenových táborů, využívali možnosti pracovního nasazení, zmatků na pracovišti při leteckém poplachu nebo při předávání směn na dole, využívali slabšího zabezpečení objektů mřížemi apod. Ještě počátkem roku 1945 se pokusilo o útěk z tábora ve Vidnavě na Jesenicku podkopem 9 britských zajatců.¹⁷⁴ Při útecích jim pomáhali jednotlivci nebo ilegální skupiny. Většinou se jednalo o české dělníky a horníky. Přes polovinu uprchlíků tvořili sovětsí váleční zajatci, přestože v táborech byli propagandisty zpracováváni, že doma na ně bude pohlíženo jako na zrádce a že budou ještě za zajetí potrestáni.

Byl útěk odbojovým činem nebo výrazem zoufalství, útekem před otrockou prací a nelidským ponižováním? V každém případě dával především sovětský zajatec v sázku vlastní život. Naděje na zdařilý útěk byly malé. Z uprchlých 14 583 zajatců v roce 1943 jich bylo do čtyř týdnů dopadeno 67 %.¹⁷⁵ Bez znalosti

¹⁷³ MAINUŠ, *STALAG*, 38.

¹⁷⁴ BUBENÍČKOVÁ, R., - KUBÁTOVÁ, L., - MALÁ, I., *TÁBORY*, 289.

¹⁷⁵ EICHHOLTZ, *Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft*, II., s. 200.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

terénu bloudili v kruzích okolo tábora, odkud uprchli. V krušnohorské oblasti byli zadrženi uprchlíci z táborů z okolí Drážďan, Wurzen, Marienbergu, Lipska a dalších měst. Cesta sovětských zajatců směřovala vstříc blížíci se frontě na východ a na Slovensko. Francouzští a britští zajatci směřovali do vlasti, kam se chtěli dostat oklikou přes protektorát, Maďarsko a balkánské země. Na dopadení zajatců se podílelo vedle složek německé policie a četnictva velkou měrou místní německé obyvatelstvo. Za zadržení sovětského zajatce nebo dělníka dostávali příslušníci tzv. landwachtu, zřízeném v roce 1943 na ochranu obyvatelstva před uprchlými válečnými zajatci a ostatními osobami ohrožujícími jistotu a pořádek, odměnu 30 - 50 RM. Po předběžném výslechu na četnické stanici nebo gestapu byli francouzští a britští váleční zajatci většinou posláni zpět do kmenového tábora. Potrestáni byli odebráním věškerých výhod, jako balíčků Červeného kříže apod. a trestem v táborovém vězení. Při opakovaném pokusu o útěky byli převedeni do trestního tábora nebo trestního komanda. Zastřelení na místě nebo posláni do koncentračního tábora čekali sovětské zajatce. Pravděpodobně od podzimu 1944 byli uprchlí sovětské zajatci deportováni do terezínské Malé pevnosti a někteří zde zastřeleni.

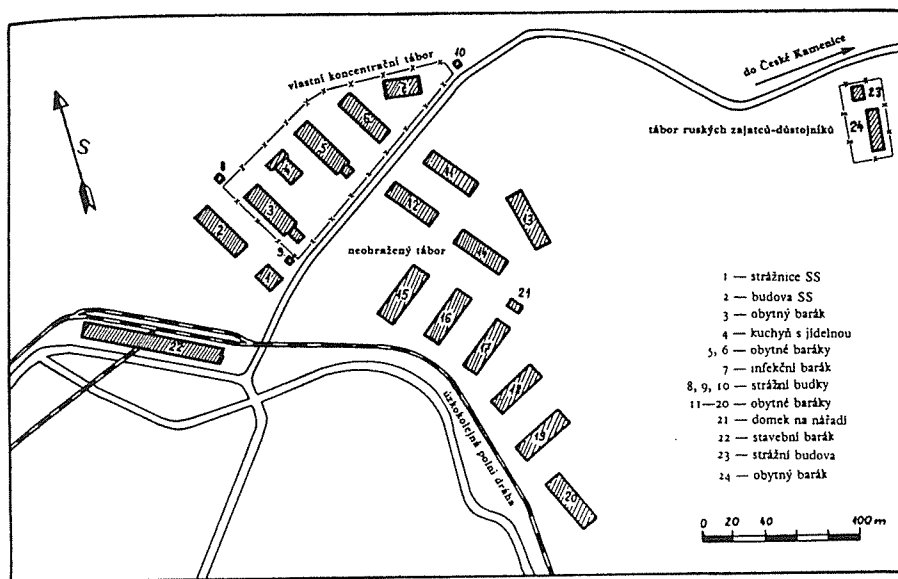
e) Pobočky nacistických koncentračních táborů v sudetské župě

Po porážce u Stalingradu rozhodla nejvyšší místa v Berlíně, aby vězňové z koncentračních táborů byli zaměstnáváni v největším počtu ve zbrojní výrobě. Vzhledem k tomu, že v sudetské župě nebyl žádný samostatný koncentrační tábor, byly zde postupně zakládány pobočky (Aussenkomando) velkých táborů. Týkalo se to koncentračního tábora Flossenbürg (vzdálený jen několik kilometrů od hranic u Tachova). Ten měl v sudetské župě 12 poboček s 9 609 vězni (jejich počet se však stále měnil). Koncentrační tábor Osvětim měl v župě pracovní pobočku u Bruntálu.

Vězňové v těchto pobočkách zůstávali v početním stavu hlavního tábora, kterému podléhaly i strážní jednotky SS. Tato venkovská komanda se podobala hlavním táborům, byla obehnaná ostnatým drátem a strážními vězemi. Životní poměry byly kruté, lékařská péče primitivní, strava naprosto nedostačující, časté bylo bití nebo i vraždy vězňů.

Největší pobočkou Flossenbürgu byl koncentrační tábor Richard u Litoměřic. V bývalém vápencovém lomě začalo v roce 1943 pracovat nejprve 300 vězňů z Malé pevnosti Terezín. Ti a další začali pak hloubit rozsáhlé podzemní

POSTAVENÍ CIZÍCH PRACOVNÍCH SIL

Koncentrační tábor Rabštejn

haly s celým systémem chodeb. V objektu Richard I byly vyráběny součástky do tanků Tiger a později do raketových střel „V“. V objektu Richard II byly zřízeny slaboproudé dílny. Objekt Richard III nebyl do konce války dokončen. Baráky u pracoviště byly určeny původně pro 5000 vězňů, ale koncem války jich tam byl i trojnásobek. Pobočkou Richard prošlo celkem 25 až 30 tisíc vězňů. V první polovině ledna 1945 umíralo denně 12 – 88 vězňů. V největším společném hrobě, nalezeném v roce 1946, bylo pohřbeno 793 těl. Nejméně 5 000 vězňů bylo zpopelněno v krematoriu ghetta v Terezíně. Podle národností bylo nejvíce Poláků a Rusů. Přes kruté poměry snažili se i zde vězňové zpomalovat práci a provádět sabotáže. Sovětští vojáci osvobodili koncentrační tábor Richard 10. května 1945, celkem se zde nacházelo na 20 tisíc vězňů.

V roce 1944 byli vězňové z Flossenbürgu a Dachau přinuceni budovat podzemní továrnu v Rabštejně u České Kamenice. Později tam bylo umístěno až 800 vězňů, mezi nimi i Češi. Ještě 5. května 1945 vyhnaly strážce SS vězňe na pochod smrti.

Další dva velké tábory – rovněž pobočky Flossenbürgu - byly určeny pro uvězněné ženy. Oba se nacházely v západních Čechách. V Holýšově se vystřídalo 5 100 žen, mezi nimi byla polovina Francouzek, některé byly i Slovenky. Ženy,

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

hlídané dozorkyněmi SS, chodily na práci do muniční továrny. Koncem války tam bylo 694 vězeňkyň.

Zvlášť kruté podmínky panovaly v táboře Svatava u Sokolova, kde pracovalo 1 500 žen. Ráno vstávaly o půl čtvrté, pracovaly v závodech patřících firmě Siemens-Halske. Za sebemenší přestupek byl trest temnice, kde musely stát dva dny a dvě noci i v zimě nahé. Obdobně tomu bylo i v koncentračním táboře Nová Role u Karlových Varů.

Kromě toho podléhaly kmenovému táboru Flossenbürg pobočky v Eisenbergu se 7 vězni, v Kraslicích bylo 465 žen, v Božíčanech u Karlových Varů 19 vězňů, v Ostrově 121, v St. Georgenthal 31.

Koncentrační tábor Gross-Rosen u Vratislavi měl tyto pobočky: Brněnec u Svitav 800 mužů a 300 žen, Vrchlabí 500 žen, dále Králíky, Chrastava (Bílý Kostel), Jablonec nad Nisou, Bílá Voda, Frýdlant, Březová u Svitav, Bernartice, Staré Město, Libeč a Poříčí u Trutnova.

Vězeňkyňe, deportované do malých venkovských pracovišť v Podkrkonoší, strádaly bitím, šikanováním a vysilující prací v textilních továrnách. Nebyly tam však tak katastrofální životní podmínky jako v jiných táborech. Na konci války nebyly ženy vyhnány na pochody smrti a z 5 000 žen jich zemřelo jen 62. Dvě dozorkyně SS se chovaly k vězeňkyním slušně a byly výjimkami mezi sudetskými Němkami.

Snesitelnější byly i podmínky v pobočce v Brněnci u Svitav (Brünlitz), kde spolu s českými civilními dělníky pracovalo koncem války asi 1 000 židovských vězňů a vězeňkyň, které tam umístil nacist Oskar Schindler, mj. i proto, aby si vylepšil svou pověst.

Nevelký pobočný tábor v Dětrichově u Svitav měl speciální poslání jako vyhlazovací tábor pro polské a ukrajinské těhotné ženy.

f) Vztah civilního obyvatelstva k zahraničním dělníkům a válečným zajatcům

Ve vztahu civilního německého obyvatelstva jak k totálně nasazeným dělníkům, tak k válečným zajatcům, hrály dominantní úlohu pocit rasové nadřazenosti a nutnosti ochrany rasové čistoty před cizinci, vštěpovaný Němcům nacistickou propagandou. Jejich uplatňování bylo závislé na národnosti totálně nasazených dělníků a válečných zajatců, projevovalo se však u všech národností. Od civilního obyvatelstva se nacistické úřady snažily co nejvíce izolovat válečné zajatce, nepřátele říše. Avšak po jejich zapojení do výroby měli

zajatci všech národností příležitost setkat se v továrnách a dolech s německými a českými dělníky.

Jiná byla situace u totálně nasazených. Žili a pracovali v bezprostředním kontaktu s ostatním civilním obyvatelstvem. Z obav z negativního působení na německé obyvatelstvo se proto snažily bezpečnostní úřady dosáhnout soustředění všech zahraničních dělníků do pracovních táborů a odstranit privátní ubytování západních dělníků. Celkem tolerantní přístup k Francouzům, Holanďanům a dalším západoevropským národnostem se ostře lišil od jejich poměru k tzv. ostarbeitrům a Polákům. Propagandou zpracovaní zaměstnavatelé je degradovali na bezprávné otrocké pracovní síly, vůči kterým je vše dovoleno.¹⁷⁶ Poláci a východní dělníci byli systematicky okrádáni na mzdách i na dávkách potravin stejně jako váleční zajatci. Dodržování příkazů a zákazů bylo bedlivě sledováno jak zaměstnavateli, tak ostatními obyvateli.¹⁷⁷ Především Poláci, zaměstnaní na německých statcích a žijící v bezprostředním kontaktu s místními obyvateli, se setkávali s negativním postojem. Jejich zaměstnavatel měl právo je bít a týrat.¹⁷⁸ Při podání stížnosti na pracovním úřadu hrozilo potrestání zase jen polskému stěžovateli. Výjimky, kdy byli bráni za rovnocenné pracovníky, jedli s majitelem u jednoho stolu a byli považováni za lidi, byly bohužel řídké, již i proto, že v tomto případě hrozil postih i německému občanu. Ve zprávách landrátů a v situačních zprávách obecních úřadů se setkáváme s příklady sledování a denunciování, se stížnostmi na líné a neposlušné Poláky. Špatné sociální a pracovní podmínky a osobní přístup zaměstnavatelů vyvolával pochopitelný odpor, nechuť k práci a snahu se vyhnout uloženým úkolům. Z obav před navázáním přátelských kontaktů a nalezením pochopení a pomoci nebyli Poláci nikdy přidělováni do vesnic, kde sídlila silná česká menšina. Obdobná byla situace tzv. ostarbeitrů, kteří snad stáli ještě

176 Případy týrání, šikanování a špatného zacházení s východními dělníky, Poláky a vězni koncentračních táborů ze strany zaměstnavatelů a dozorcího personálu se objevují ve spisech poválečných vyšetřovacích komisí ONV a v soudních spisech mimořádných lidových soudů v retribučních řízeních. Viz např. JIRÍK, V., *Nedaleko od Norimberku. Z dějin mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 -1948*, Cheb 2000.

177 Např. ohledně nošení označení „P“ nebo „Ost“, tajného scházení se po večerech za vsí, návštěvy kina nebo kostela atd.

178 Např. v Černé Hoře na Šumpersku byli Poláci, kteří sebrali z hladu něco na poli, četníky zavírání do šatlavy a zde trestání bitím (vzpomínku K. Halamové cituje KONEČNÝ, *PRACOVNÍ NASAZENÍ*, 74).

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Es sind geboten bei allen
Ergehenden die nachstehende
Geschäftsnummer anzugeben

Geschäftsnummer:

4 Da 7/15

Im Namen des Deutschen Volkes!

Strafjagd gegen die Ehefrau **Elsa V o g e l**, geb. Büllig, geb. am
14. 4. 1909 in Blottendorf, Kra. Böh.-Leipa, wohnhaft
in Johannsdorf Nr. 99, Kra. Böh.-Leipa.

wegen **verbotenen Umgangs mit Kriegsgefangenen.**

Das Amtsgericht in **Böh.-Leipa**
hat in der Sitzung vom **7. Februar** **19 5.** an der teilgenommen haben:

Amtsgerichtsrat Dr. Kämpfe

als Vorsitzender.

**als Beamter der Staatsanwaltschaft,
Justizungsstelle Grecke**

als Urteilsbeamtender der Geschäftsstelle,

für Recht erkannt:

Die Angeklagte **Elsa V o g e l** hat im Oktober 1944
in Soudun dem französischen Kriegsgefangenen Tromper Lebens-
mittel und Zigaretten geschenkt.

Sie wird deshalb wegen verbotenen Umgangs mit Kriegs-
gefangenen zu **d r e i** Monaten Gefängnis verurteilt.

Sie hat die Kosten des V_rfahrens zu tragen.

St. P.
Nr. 43 a. Urteilsanfertigung (§ 275 S. 1 D.)
— Vorsitzender.

*Trest tříměsíčního vězení pro E. Vogelovou, která darovala francouzskému válečnému
zajatci jídlo a cigarety*

níže v hodnotovém měřítku nacistického režimu. Jen pro zábavu byli např. na Broumovsku zbiti Ukrajinci příslušníky SS,¹⁷⁹ hladem a týráním trpěly sovětské dívky v krnovské textilce. Za každý přestupek je zaměstnavatelé hlásili gestapu a byli posíláni do výchovných pracovních táborů nebo koncentračních táborů. Místní obyvatelé se jich dle zpráv landrátů obávali, ostarbeitři je obtěžovali už svým zjevem a chatrným oblečením. Hlad hnal východní dělníky k žebrání po domech, k prošení o kousek chleba. Pouze čeští obyvatelé jim byli ochotni pomoci a přenechat jim svoje svačiny nebo donést jídlo.¹⁸⁰ Obzvláště u Poláků a ostarbeitrů bylo poskvrnění čistoty německé rasy, navázání poměru s německou ženou, tvrdě trestáno. Pro Poláka to znamenalo trest smrti,¹⁸¹ pro německou ženu pobyt v koncentračním táboře. K těmto případům docházelo řídce, vždy však dopadení znamenalo tragický konec. K veřejnému odsouzení a tvrdému trestu stačilo jen pár slov, nezávazný rozhovor nebo romantická dívčí představa zakázaného dobrodružství.¹⁸²

Pro mnohé bylo jediným východiskem z nesnesitelného života v pracovním nasazení „opuštění místa svého pracovního nasazení“. Utíkali všichni, nejvíce však východní dělníci a Poláci. Pátrací oběžníky libereckého gestapa obsahují dlouhé sloupce jmen ostarbeitrů, kteří uprchli. Od místních obyvatel ve všech landrátech župy byli bez slitování chytáni a předáváni za odměnu četníkům. Časté byly i případy střelby na uprchlíky a zastřelení ostarbeitrů.¹⁸³

Jako červená nit se táhne všemi přípisy a pokyny jednotlivých stalagů snaha dosáhnout maximálního stupně odloučení válečných zajatců od civilního obyvatelstva i při jejich pracovním nasazení. Přestože za udržování poměru s německou ženou hrozil oběma trest od několika měsíců až po 5-6 let, k navazování intimních poměrů německých žen a dívek docházelo především s francouzskými zajatci, méně se srbskými a britskými, výjimečně s polskými zajatci.¹⁸⁴

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ I mezi Čechy se našli tací, kteří je a české dělníky nebo horníky neváhali udat za poskytnutí jídla. Např. Kronika obce Hrdlovka.

¹⁸¹ Za tento přečin byla popravena řada Poláků na Opavsku a Liberecku. Veřejná poprava se konala např. v Liptáni na Opavsku, ve Štrbicích na Mostecku.

¹⁸² Např. dvěma dívkám z Lelova na Teplicku byly za udržování tajného „poměru“ s polským dělníkem ostříhány vlasy a obě byly veřejně pranýřovány. SOkA Teplice, fond landrát Teplice, Pol. X., situační zpráva z 29. 10. 1942.

¹⁸³ Viz KOCOURKOVÁ, *ZAHRANIČNÍ DĚLNÍCI*, 54 - 55.

¹⁸⁴ RADVANOVSKÝ, Z., *K problematice všedního dne německých žen v Říšské župě Sude-ty*, HOP, 5, Ústí n. L. 2000, s. 95 - 106.

IV. NARŮSTAJÍCÍ POTÍŽE

Vzhledem k drakonickým trestům (trest smrti pro zajatce, pro ženu nejméně pobyt v koncentračním táboře), propagandě a i k přísnému dohledu nad zajatci nedocházelo ke styku německých žen se sovětskými zajatci. Přísně byl zakázán hovor, přijímání dáreků od zajatců, kteří měli z balíčků Červeného kříže v Německu nedostatkové zboží jako cigarety, kávu, čokoládu aj. Přesto čeští dělníci předávali zajatcům zprávy o situaci na frontě, zprostředkovávali korespondenci s domovem a usnadňovali jim cestu na svobodu opatřováním civilního oděvu. Neznalost jazyka, především angličtiny, stěžovala navazování vzájemných kontaktů mezi Brity a Čechy. Zatímco málokdo uměl anglicky, francouzský jazyk se vyučoval na středních školách a především mladá generace byla schopna se domluvit. S polskými, srbskými a ruskými zajatci se nejnáze domluvili čeští obyvatelé. Německé příkazy byly pro tyto zajatce, ale i totálně nasazené, nesrozumitelné, nerozuměli jim a nebyli schopni je plnit. I z těchto důvodů byli označováni za líné, neschopné a neochotné. Bez snahy o porozumění vznikal mezi nimi nepřekonatelný odpor a nenávisť ideově podporovaná. U četnických stanic a landrátů se objevují udání místních obyvatel nejen na „líné“ a autoritě se protivící zajatce, ale i na jejich dozorčí německý personál. Němečtí strážníci dle jejich názoru vykonávali svou službu ledabyle, nechávali příliš sovětské zajatce lelkovat. Jiní se zase např. s francouzskými zajatci přátelili, nechali jim např. v hostinci nalít pivo, hráli s nimi karty apod. Stávaly se i případy, kdy např. německý hostinský dovolil sedět francouzským zajatcům v šenku (bylo zakázáno, aby v jedné místnosti seděli v hostinci zajatci i Němci) a dokonce jim naléval náhražkové pivo.¹⁸⁵

Podle vzpomínek pamětníků a zachovaných svědectví bylo v řadách sudetských Němců takových, kteří se dokázali chovat lidsky, slušně a humánně, málo. Nad těmi, kteří nechtěli vidět co se děje, vynikalo chování těch, kteří existovali v každé době, a kteří s potěšením uplatňovali svou moc nad bezmocnými a bezprávnými, danou jim nacistickým režimem.

¹⁸⁵ Např. v Grünwaldu německý hostinský W. Marzin pravidelně naléval francouzským zajatcům, kteří tam byli na práci u sedláků, o nedělích pivo a nechal je v hostinci scházet a hrát karty. SOkA Teplice, fond Četnická stanice Mikulov, i. č. 28.